

PERO NASAKANDA

Razvoj i promjena klasne strukture KP Hrvatske u NOB-u i socijalističkoj revoluciji

Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija predstavljaju prijelomni događaj u historiji naših naroda, svakog kraja naše zemlje pa tako i područja Hrvatske. Ona je prvenstveno rezultat sistematske i svestrane aktivnosti KPJ na ostvarivanju politike oslobođenja zemlje i rušenja starojugoslavenskoga buržoaskog sistema vlasti, kao pretpostavke i sastavnog dijela socijalističke revolucije. Komunistička partija Jugoslavije bila je ne samo inicijator nego i organizator te idejna i kadrovska snaga narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Revolucija je bila najbolja provjera njene snage i utjecaja, provjera njegovog programa i organizacione i akcione sposobnosti njenog članstva da ga ostvari utjecajem u narodu. U zavisnosti od brojnih specifičnih uvjeta koji su poslije okupacije nastali na pojedinim područjima Hrvatske: raspoloženja stvorenog u masama okupacijom i mjerama okupatorske i ustaške vlasti, raznih geografskih, strateških i ostalih faktora vojne prirode koji su utjecali na izbor metoda borbe protiv okupatora i njegovih pomagača, terora okupatorske i ustaške vlasti, na širinu ustanka, na intenzitet oslobodilačke borbe i revolucije posebno će utjecati stanje organizacija i aktivnost članova Komunističke partije. Ne potcjenjujući ni jedan od navedenih i ostalih faktora, koji su u pojedinim vremenskim razdobljima i na pojedinim područjima Hrvatske ubrzavali ili usporavali razvoj oslobodilačke borbe i revolucije, ističemo da je njen uspjeh prvenstveno ovisio o akcionoj sposobnosti Partije, njenoj pravoj snazi mjerenoj utjecajem na osnovne klasne subjekte naroda — radništvo i seljaštvo, o odlučnosti i umješnosti partijskih kadrova da u revolucionarni pokret uvuku široke narodne mase. Partija je glavna pokretačka snaga oslobodilačke borbe i revolucionarnih promjena društva ali se pri tome i ona mijenjala, prije svega svojim razvojem, organizacionim promjenama i promjenom svojega klasnog bića.

Ta promjena i njen utjecaj na tok revolucije na pojedinim područjima Hrvatske predmet su našeg istraživanja.

Osvrt na brojno stanje i strukturu KPH uoči NOB-a

Komunistička partija Hrvatske integralni je dio Komunističke partije Jugoslavije. O njenom članstvu od formiranja 1937. godine do početka ustanka ne postoje precizniji podaci. To je i razumljivo kad se zna da se

razvijala u doratnom razdoblju u ilegalnim uvjetima. Pogotovo je teško rekonstruirati socijalnu strukturu članstva KPH, jer za to na pojedinim područjima Hrvatske ne postoje pouzdani ni potpuni podaci. Podaci su prvenstveno iz memoarske građe a odnose se na pojedine od prvih pet mjeseci 1941. godine kada se zna da su se brojno stanje i struktura članstva intenzivnije mijenjali gotovo svakog mjeseca. Prema istraživanju Ivana Jelića i prezentiranim sintetiziranim podacima u Hrvatskoj je u razdoblju travanj — svibanj 1941. bilo oko 4500 članova KPH.¹

Pokušali smo rekonstruirati socijalnu strukturu članstva ali smo u tome samo djelomično uspjeli, jer za pojedina područja nema preciznih podataka pa se navode samo uopćene ocjene. Navodimo podatke po regijama koje su u toku NOB-a unekoliko predstavljale političku cjelinu.

Na području *sjeverozapadne Hrvatske* ističe se Zagreb koji s oko 450—500 članova KP ima najjaču partijsku organizaciju u zemlji. Oko 75% članstva čine radnici a zatim dolaze intelektualci, namještenici i sitni obrtnici.² Na užem području oko Zagreba bilo je još 157 članova KP a više od polovine toga članstva činili su radnici. Hrvatsko zagorje i Međimurje ima najjače partijske organizacije u industrijskim središtima Varaždinu i Čakovcu a zatim u Krapini i Ludbregu. Na tom području je bilo oko 330 članova KP a prema iskazima u memoarskoj građi može se zaključiti da najveću skupinu članstva čine radnici-seljaci, zatim seljaci i namještenici.³ Na širem području bjelovarskog okruga bila su 262 člana KP. Oko 62% članstva čine seljaci, 20% radnici, 10% obrtnici i 8% službenici.⁴ Na području Moslavine (uključujući i kotar Garešnicu koji je do kraja 1942. godine organizaciono vezan za OK Bjelovar) bilo je uoči NOB-a 217 članova KP s podjednakim brojem radnika i seljaka a zatim obrtnika.⁵ U strukturi kotarskih i okružnih komiteta na čitavom području prevladavaju radnici, a zatim po broju obrtnici i intelektualci. Najjače uporište u *Slavoniji* KPH je imala u radništvu Osijeka i Slavonskog Broda. U ta dva industrijska središta bilo je oko 200 članova KP. Od 106 članova KP Osijeka bilo je 58 radnika, 35 seljaka, ostalo su intelektualci i obrtnici a približno je ista struktura članstva u Slavanskom Brodu. Radnici su značajno zastupljeni i u strukturi ostalih partijskih organizacija Slavonije. Tako je u novogradiškom okrugu od oko 300 članova KP bilo oko 100 radnika, 150 seljaka a ostalo su članstvo činili obrtnici i intelektualci. Od 68 članova KP u kotaru Slavanska Požega bilo je 33 radnika, 23 seljaka i 12 intelektualaca; od 60 članova KP u kotaru Našice bilo je 35 radnika i 25 seljaka, u Slavanskoj Orahovici od 19 članova bilo je 10 radnika, 7 seljaka i 2 intelektualca i u Grubišnom Polju od 26 članova bilo je 10 radnika, 13 seljaka i intelektualaca.⁶

¹ Ivan Jelić, Komunistička partija Hrvatske 1937—1941, Zagreb 1972, 321—325.

² Narcisa Lengel-Krizman, Zagreb u NOB-u, Zagreb 1980, 42 i dalje.

³ Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (IHRPH), Fond memoarske građe 1/II, 1/IV.

⁴ KPH Bjelovar 1919—1952, Bjelovar 1959: Savo Velagić, Druga konferencija Okružnog komiteta KPH Bjelovar, Bjelovar 1969.

⁵ Franko Mirošević, Pregled razvoja KPJ i SKOJ-a i njihova uloga u razvoju NOP-a u Moslavini, u knjizi Moslavački partizanski odred, Kutina 1981, 431.

⁶ Dr Pavle Gregorić, NOB u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942; Prilog građi za historiju NOP-a Slavonije, Slavonski Brod 1965.

Tako i na području Slavonije, gdje seljaštvo prevladava u strukturi stanovništva, partijske su organizacije locirane u gradovima a blizu polovice članstva KPH čine radnici.

Na području *Banije* neposredno pred početak NOB bilo je oko 530 članova KPH. U strukturi partijskog članstva sisačkog kotara prevladavaju radnici (od 182 člana KPH bilo je 90 radnika, 63 seljaka, 17 intelektualaca i 12 obrtnika) a u petrinjskom, kostajničkom i glinskom kotaru većinu članstva čine seljaci.⁷

Partijska organizacija *Korduna* broji oko 320 članova. U socijalnoj strukturi prevladava seljaštvo. Tako je u partijskoj organizaciji kotara Vojnić od 155 članova KPH bilo 130 seljaka, 11 radnika, 7 obrtnika i 7 intelektualaca, u kotaru Slunj od 99 članova bilo je 80 seljaka, 15 radnika i 4 intelektualca a približno je isto i stanje u kotaru Vrginmost.⁸ Na pokretanje i razvoj oružane borbe i revolucije Korduna snažan utjecaj imala je partijska organizacija karlovačkog okruga gdje od oko 150 članova KPH većinu čine radnici karlovačkih i dugoreških tvornica.

Partijska organizacija *Like* imala je uoči okupacije u svojim redovima 86 seljaka, 25 radnika, 39 intelektualaca i 15 službenika.⁹

Neposredno prije početka oružane borbe i revolucije na području *Hrvatskog primorja i Gorskog kotara* bilo je 312 članova KPH. Većinu članstva čine radnici, zatim intelektualci i siromašni seljaci.¹⁰

S oko 1400 članova *Dalmacija* je imala najbrojniju partijsku organizaciju u Hrvatskoj. Najjače uporište Partija ima među radnicima Splita, Šibenika i u solinskom industrijskom bazenu, koji čine blizu polovice članstva, iza njih je brojna skupina siromašnih seljaka-težaka a primjetan je i udio intelektualaca.¹¹

Iako nepotpuni, navedeni podaci pokazuju da je KPH bila prvenstveno partija radničke klase, njena najjača uporišta bila su u industrijskim središtima: Zagrebu, Varaždinu, Slavonskom Brodu, Osijeku, Karlovcu, Sisku, Sušaku, Splitu, Solinu, Šibeniku i ostalim gradovima. Najjači oslonac Partija je imala u najsvjesnijim dijelovima industrijskog proletarijata, gdje su stvorene najsnažnije partijske organizacije, ali je stekla znatan utjecaj i na ostale kategorije radništva koje je uvelike uključila u svoje redove: pilanski i šumski radnici, željezničarski radnici, lučki radnici i manji broj rudara. Značajan je udio i mješovite grupe radnika-seljaka. Osim radništva, u strukturi Partije primjetan je i udio obrtničkih elemenata i inteligencije. Titovo inzistiranje da se Partija, uz radničku klasu, povezuje i sa seljaštvom, jer je »pridobijanje seljaka — uslov pobjede revolucije«, da osniva i jača partijske organizacije na

⁷ Nikola Radačić, Struktura i rad partijske organizacije okruga Sisak u periodu priprema za oružanu borbu i revoluciju, u zborniku Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku, Sisak 1974.

⁸ Vidi: *Đuro Zatezalo i Mile Dakić*, Narodna vlast na Kordunu 1941—1945, Karlovac 1971, uvodni dio i table I i II.

⁹ IHRPH, Fond CK KPH, k. 42, dok. 2915.

¹⁰ IHRPH MG 18/II i 14/I-1, Elaborat o razvoju partijske organizacije u Hrvatskom primorju; *Svetozar Tintor*, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, Zagreb 1968, uvodno poglavlje.

¹¹ *Sibe Kvesić*, Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1960, 52—55.

selu, da se u tome oslanja na seoski proletarijat, siromašno i srednje seljaštvo, dovodi u pojedinim dijelovima Hrvatske u razdoblju 1939—1941. godine do pozitivnih rezultata. Programska formula saveza radnika i seljaka, u kojem, pod vodstvom proletarijata kao vodeće snage društva, u zajedničku borbu protiv zajedničkog neprijatelja treba uključiti i borbene seljake, dovela je u tom razdoblju do šireg i neposrednijeg uključivanja komunista u raznovrsne oblike djelovanja među seljačkim masama, što se potvrdilo i osnivanjem i jačanjem partijskih organizacija na selu. Najvidljiviji rezultati prodora Partije na selo postignuti su na području oko Siska, koje je zbog utjecaja Partije na tamošnje seljaštvo prozvano »crvenim pojansom Siska«, dijelu Banije oko Petrinje, dijelovima Korduna i Like, području oko Bjelovara, Varaždina, dijelovima Moslavine i Slavonije, nekoliko mjesta priobalnog područja Hrvatskog primorja, području oko Šibenika i Trogira, nekoliko otoka srednje Dalmacije a nešto manje i na drugim područjima. Zaključujemo da taj prodor Partije na selo u najvećem dijelu Hrvatske nije do okupacije dao željeni rezultat, već će Partija u taj proces morati odlučno krenuti u prvoj godini ustanka i dalje ostvarujući time bitnu pretpostavku jačanja oružanog ustanka i revolucije. Do okupacije gotovo sva partijska rukovodstva bila su locirana u urbanim sredinama gdje se odvijao najveći dio partijske aktivnosti.

Iako se za KPH ne može tvrditi da je njena socijalna struktura jedinstvena kao u nekim drugim područjima Jugoslavije, očito je imala pre-malo vremena da s pronađenim odgovorima za seljačko pitanje šire prode u seoske sredine i da u uključivanju seljaštva u svoje redove postigne vidnije rezultate.

*Komunistička partija Hrvatske u uvjetima okupacije
i pokretanja i razvoja ustanka (1941—1942. godine)*

Komunistička partija Jugoslavije bila je jedina organizirana politička snaga koja se ne samo izjasnila za obranu zemlje, već i organizirala otpor agresoru kao početni oblik organizirane trajne borbe protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača. Dosljedno ostvarivanje te osnovne političke linije Partije, angažiranje komunista u vojsci bivše Jugoslavije u obrani zemlje doveli su do jačanja partijskog utjecaja, ugleda i povjerenja u narodu. Rukovodstva KPJ i KPH, djelujući u to vrijeme zajedno, svojim su travanjskim i svibanjskim proglašenjima jasno obznanila i u svoje ruke preuzela organiziranje i razvijanje borbe protiv okupatora i domaćih kapitulantskih i sluganskih elemenata.¹² S manje ili više uspjeha počelo je u tom duhu djelovanje KPH. Okupacija i komadanje Hrvatske, kao i mjere okupatorske i ustaške vlasti, izazvali su prve promjene i poremećaje u partijskim redovima. Manji broj komunista (točan broj nije utvrđen) koji su se zatekli u vojsci bio je odveden u zarobljeništvo. Zatim, izvjestan broj komunista-radnika napustio je svoja poduzeća u gradovima i vratio se u rodna mjesta. To se odnosi i na

¹² Opširno o tome: Pregled istorije SKJ, Beograd 1963, 298—304; Pero Morača, Jugoslavija 1941. Beograd 1971, 90 i dalje.

studente i srednjoškolce koji su u većem broju napustili Zagreb, kao najjači obrazovni centar, i druge centre i vratili se u svoja rodna mjesta. To je dovelo do početnog slabljenja partijskih organizacija u gradovima i do njihova ne toliko kvantitativnog koliko kvalitativnog jačanja na vangradskim područjima, osobito područjima Like, Korduna, Banije, Slavonije i Moslavine.

Naslijedivši i preuzevši državni aparat Banovine Hrvatske s podacima o članovima KPH, ustaški je aparat »Nezavisne Države Hrvatske« od prvih dana svog postojanja počeo progon komunista — svojih najvećih protivnika. Taj je progon u pojedinim krajevima Hrvatske već u početnom razdoblju poprimio masovne razmjere. Tako je KPH neposredno nakon okupacije i uspostavljanja »NDH«, u odnosu na druge dijelove KPJ, suočena s najvećim terorom nad svojim članstvom. Najveći progon komunista uslijedio je na području sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije. S obzirom da je teror nad komunistima toga područja, u odnosu na ostale dijelove Hrvatske, imao najteže posljedice i izazvao najveći poremećaj u partijskim redovima, zavređuje da se na njemu više zadržimo. Već 12. travnja, uz progon srpskog stanovništva, uhapšeni su i članovi MK KPH Slavonke Požege, a slijedećih je dana na tome području uhapšeno oko 300 članova KPH, SKOJ-a i njihovih simpatizera.

Uskoro, 20. travnja, slijede hapšenja komunista u okrugu Varaždin, a dva dana kasnije uhapšeno je više od polovice partijskog članstva i rukovodstva bjelovarskog okruga. U toku ljeta veći dio uhapšenih članova pogubljen je. U isto vrijeme uhapšeni su i komunisti Osijeka, a zatim je u velikoj akciji hapšenja Srba na području Grubišnog Polja uhapšen i velik dio komunista. Dodajemo tome da su 16. svibnja u Zagrebu uhapšeni komunisti i s ranije uhapšenim komunistima smješteni u logor Kerestinac. Tako je samo u prva dva mjeseca postojanja »NDH« na tome području uhapšeno ili ubijeno više od 200 članova KPH. Bilo je očito da će se neprijateljske akcije protiv komunista nastaviti i da partijske organizacije moraju brzo svoje djelovanje prilagoditi ilegalnim uvjetima.

Ponovljene racije protiv komunista u Zagrebu, Varaždinu, Bjelovaru, Slavanskom Brodu i u nekoliko manjih mjesta nisu vlastima »NDH« dale željene rezultate, jer se veći broj komunista sklonio u ilegalnost. Najviše je stradala partijska organizacija Osijeka gdje su uhapšeni svi viđeniji komunisti i veći broj članova SKOJ-a.

Nakon tih neprijateljskih akcija slijedilo je novo pomjeranje partijskih kadrova iz gradskih centara na teren, a organiziranje raznovrsnih oblika otpora i pripreme za oružani ustanak postale su glavni sadržaj partijske aktivnosti. Prve partijske grupe formiraju prvenstveno okružni i kotarski komiteti KPH i u njih ulaze najsvjesniji, najhrabriji i najugledniji partijski kadrovi. Orijentacija na ustanak i njegov početak bili su kamen kušnje za brojne partijske kadrove i značajan faktor diferencijacije u partijskim redovima. Hapšenja i ostali oblici terora i ubistava s jedne i zahtjev da se krene u oružanu borbu protiv neprijatelja koji je na vrhuncu moći s druge strane dovest će do pojave oportunistima i dezertiranja iz partijskih redova. To je osobito došlo do izražaja u krapinskom okrugu gdje se nakon početnih hapšenja okružni komitet oportunistički

ponio i napustio partijski rad, obezglavljene partijske organizacije prestale živjeti partijskim životom a strah i oportunitizam odveli dio komunista u domobranstvo.

Na prve akcije protiv okupatorske i ustaške vlasti neprijatelj je odgovorio novim pojačanim terorom a na meti su se ponovo našli komunisti. Najveći poremećaj nastaje u toku srpnja u partijskim organizacijama gornjeg Međimurja gdje je uhapšen gotovo sav partijski kadar. Do hapšenja širih razmjera dolazi i na području Moslavine i Hrvatskog zagorja. Hapšenjem brojnih partijskih kadrova u kolovozu ponovo je zadan težak udarac partijskoj organizaciji Slavonskog Broda. Bio je više nego očit osnovni cilj ustaške vlasti da uništenjem partijskih kadrova i razbijanjem partijskih organizacija osujeti razvoj NOP-a na tom području. Međutim, bez obzira na težinu udara u početnom razdoblju, Partija se prilično brzo oporavljala i obnavljala rad svojih rukovodstava i organizacija. Tako je triput obnavljan rad Okružnog komiteta Osijeka, obnovljen je rad okružnih komiteta Krapine, Varaždina, Bjelovara i Slavonskog Broda, kotarskih komiteta i brojnih organizacija. Sve to svjedoči da Partija još uvijek ima snažno uporište, prije svega među radništvom navedenih mjesta.

Novi val hapšenja, koji se pretvorio u represalije i progone širokih razmjera, uslijedio je u prosincu 1941. godine. Oko sredine prosinca 1941. godine došlo je do velike provale u partijskoj organizaciji Osijeka koja se proširila na Vukovar, Vinkovce, Slavonsku Požegu i Našice a zatim je zahvatila i Zagreb. Uhapšeno je oko 500 članova KPH, SKOJ-a i građana simpatizera Partije. Uhapšena su cijela partijska rukovodstva zajedno s instruktorom CK KPH Dragom Marušićem. Raspoloživi dokumenti pokazuju da je do provale tako širokih razmjera došlo ne samo zbog toga što je policija imala pouzdane podatke o komunistima, već je bilo potkazivanja i priznanja pojedinaca. Navedene organizacije, osobito osječka, nisu se od te provale i masovnih hapšenja oporavile sve do sredine 1942. godine. Gotovo u isto vrijeme dolazi do provale u slavonskobrodskoj organizaciji, koja je nanijela novi težak udarac toj organizaciji. Nakon partizanske akcije na Novigrad dolazi do hapšenja oko 200 komunista, skojevaca i suradnika NOP-a u Podravini, a oko sredine prosinca do strijeljanja 26 komunista, među njima i Kasima Čehajića Turčina, sekretara OK KPH Bjelovar, koji je uz dra Pavla Gregorića bio bez sumnje najznačajnija ličnost u osposobljavanju Partije za podizanje oružanog ustanka.

Uskoro zatim dolazi do hapšenja oko 50 članova KP i skojevaca na području donjeg Međimurja, nakon čega je partijski rad na tome području zamro sve do sredine 1942. godine.^{12a}

Hapšenje više od 500 članova KPH na području sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije do kraja 1941. godine, od kojih je znatan broj bio likvidiran, za neko je vrijeme obustavilo aktivnost mnogih partijskih orga-

^{12a} IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za Zagreb, k. 43, dok. 18, 22, k. 44, dok. 202; Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knj. V, str. 253—257, knj. VI, str. 22—23, 488—492; *Dr Paole Gregorić*, NOB u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942, nav. dj., 23 i dalje; *Raviojla Odavić*, Delovanje partijske organizacije Osijeka uoči i u toku 1941, Zbornik historijskog instituta Slavonije (HIS) br. 10/1973.

nizacija. Neke subjektivne slabosti, oportunistam dijela partijskog članstva, pa i pojave dezerterstva postale su u jeku tih hapšenja još očitije i uz vrlo teške objektivne okolnosti bit će uzrokom slabijih rezultata u osposobljavanju Partije za pokretanje narodnih masa u oružani ustanak. CK KPH bio je vrlo kritičan prema stanju partijskih organizacija tih područja o čemu rječito svjedoči njegov izvještaj CK KPJ od 13. X 1942. godine u kojem se govori o »potpunom mrtvilu«, o tome da su »okružni komiteti skoro potpuno zatajili« i da se »javljaju pojave i to masovne dezerterstva, kukavičluka [. . .]«. ¹³ Takvu ocjenu možemo samo djelomično prihvatiti i ona se može ticati samo pojedinih komunista i dijelova rukovodstva koji su se doista oportunistički odnosili prema novim zadacima u podizanju oružanog ustanka, nisu htjeli napustiti gradske centre i krenuti u partizanske jedinice na terenu, u kojima su se pokazale slabosti nedovoljne konspiracije i dr.

Razumljivo nam je da se rukovodstvo Partije u tadašnjoj situaciji moralo kritički odnositi prema slabostima u redovima svojega članstva i rukovodstva koje su mogle dovesti u sumnju usvojene odluke o podizanju oružanog ustanka.

Međutim, ne mogu se ocjene svoditi samo na subjektivne slabosti i greške Partije, a da se šire ne sagledaju njihovi uzroci. Isto tako ne može se aktivnost Partije u podizanju ustanka na nekom području ocjenjivati samo po broju partijskih jedinica i boraca i neodlazak u partizanske jedinice jedinim kriterijem oportunistima, a da se šire ne sagledaju i svi objektivni uvjeti koji su na to utjecali. Nemamo namjeru da zalazimo u opširnije razmatranje, već da samo naznačimo neke uzroke koji su na tim područjima usporavali razvoj oružanog ustanka i bitno utjecali da se spomenute slabosti Partije jače ispolje nego u ostalim dijelovima Hrvatske.

Zbog geopolitičkih, strateških i drugih interesa, osobito zbog potreba sigurnosti saobraćaja i eksploatacije prirodnih bogatstava, njemačkom je okupatoru i ustaškoj vlasti na tim područjima bio nužan mir, i zato oslanjajući se na HSS, nakon prvih represalija nad srpskim stanovništvom, na većem dijelu područja provode politiku »nezaoštravanja«, ne samo prema hrvatskom nego i prema srpskom stanovništvu, stvarajući time privremenu iluziju u pretežnom dijelu stanovništva da se i u ustaškom poretku može mirno živjeti.

Dakle, tamošnje stanovništvo nije bilo prinuđeno da zbog samoobrane krene u oružanu borbu pa ga je upornim političkim radom trebalo dovesti do političkog opredjeljenja za NOP. Kurs na oružanu aktivnost u gradovima, forsiran u toku ljeta, nanio je teške posljedice partijskoj jezgri, a koncentracija partijskih kadrova u gradovima i njihovoj neposrednoj okolici dovela je do velikih žrtava koje su se većim dijelom mogle izbjeći. Prestrukturiranje Partije postalo je pretpostavka razvoja NOP-a. Partija je morala krenuti na selo, u planinske predjele gdje se malo znalo o liniji KPJ, među seljaštvo koje se nalazilo pod dominantnim utjecajem HSS-a i ostalih građanskih stranaka i ideologija. U partijske redove teško je prodirala spoznaja da je orijentacija na selo, na aktivira-

¹³ Zbornik NOR, tom. II, knj. 2, 44.

nje mase seljaštva jedino ispravna, a porazi i žrtve su, čini se, bili nužni da bi se brže napustale okostale forme partijskog rada. Mreža oružničkih ustaško-domobranskih posada i garnizona bila je ovdje najgušća, a i u gotovo svakom selu bio je poneki ustaša uz brojne doušnike koji su poznavali gotovo svakog komunista iz predratnog djelovanja. Ustaške vlasti dobro su procijenile da će komunisti biti jedini organizatori i nosioci otpora i ustanka, pa su na njih usmjerili svu svoju aktivnost s ciljem da ih razbiju i unište. U novim, promijenjenim uvjetima nakon okupacije, mjerilo partijskih sposobnosti i spremnosti nije bilo samo u tome kako se održati, kako se prilagoditi događajima, već kako inicirati i usmjeriti aktivnost osnovnih klasnih subjekata sa čijim se oslobodilačkim i klasnim ciljevima Partija identificirala. Za događaje koji su nastupili okupacijom znatan broj komunista nije bio pripremljen, nisu prošli duže razdoblje revolucionarne aktivnosti u kojem se odolijevalo mnogim iskušenjima i teškoćama. Te se konstatacije odnose i na znatan broj partijskih kadrova ostalih dijelova Hrvatske, a tu je to naročito došlo do izražaja, jer većina partijskog kadra sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije nije imala više od godinu dana partijskog staža, bez većih okršaja s režimom bivše Jugoslavije iz kojih bi izvukla revolucionarne pouke. Mladost i nedostatak revolucionarnog iskustva zajednička su karakteristika većine partijskih organizacija i kadrova tih područja, a nedovoljne konspirativne navike i osposobljenost za djelovanje u ilegalnim uvjetima doveli su velik dio komunista tih područja pod udar neprijateljskog terora. Malobrojni prekaljeni komunisti, koji su izbjegli hapšenja, u tadašnjoj su situaciji brzo pronalazili rješenja, smjelo postavljali zadatke, ali za njihovo ostvarenje nisu u toku 1941. godine dobili širu podršku.

Na teren tih područja CK KPH je 1941. godine uputio samo svoja dva člana, dra Pavla Gregorića i Karla Mrazovića, i dva instruktora, Marka Simenića i Dragu Marušića. Zahvaljujući, uz ostalo, izuzetnoj aktivnosti dra Pavla Gregorića, partijske organizacije zapadne Slavonije, Bilogore i Moslavine brže i bezbolnije prebrodile su udarce neprijatelja, povezale se i pristupile izgradnji mreže organizacija NOP-a. U tadašnjim uvjetima Hrvatskog zagorja i Međimurja, gdje je »u stvaranju i učvršćivanju organizacija trebalo početi gotovo iz početka«, Karlo Mrazović nije mogao postići zapaženije rezultate.¹⁴ Približno ista ocjena vrijedi i za djelovanje Drage Marušića na području istočne Slavonije, a Marko Simenić je pogrešnom procjenom situacije 1941. godine, forsiranjem oružanih akcija u gradu i neposrednoj okolici, negativno utjecao na partijsku organizaciju Slavonskog Broda i razvitak oružane borbe u tom kraju.

To su samo neki razlozi zbog kojih je Partija tih područja morala težiti svoje aktivnosti usmjeriti više na sređivanje vlastitih redova a manje na pokretanje naroda u oružani ustanak, zbog kojih je i u većem dijelu prve polovice 1942. godine više okrenuta sebi, svojoj konsolidaciji, obnavljanju pokidanih veza, novom formiranju ili popuni razbijenih partijskih rukovodstava. Taj proces će trajati do druge polovice 1942. godine, bit će praćen novim poremećajima, ali ne više tako širokih raz-

¹⁴ IHRPH, Fond CK KPH, k. 7, dok. 86.

mjera kao u 1941. godini. Oskudni podaci ne omogućuju da se obavi rekonstrukcija članstva i prate sve promjene, ali je moguće ustvrditi da je više od polovice partijskog članstva izgubljeno za NOP. Najveći broj članova KP iz Zagreba otišao je u partizanske jedinice ili stradao u neprijateljskom teroru, osobito u provali na početku 1942. godine, tako da se ukupni broj partijskog kadra u gradu kreće oko 100 članova, pretežno radnika. Osim toga broja, u Zagrebačkom okrugu bilo je oko 80 članova KP, pretežno iz redova siromašnog seljaštva i obrtničkih radnika.¹⁵

Provalom ustaškog agenta Bore Pavića u proljeće 1942. godine desetkovano je partijsko članstvo Moslavine, što je za kraće vrijeme obustavilo rad mnogih partijskih organizacija. Oko sredine 1942. godine bilo je svega 49 komunista na terenu i 30 komunista u Moslavačkom odredu.¹⁶

Još je teže stanje bilo na području Hrvatskog zagorja i Međimurja. Partijske konferencije za krapinski okrug (28. II) i varaždinski okrug (7. i 8. II) potvrdile su slabo stanje partijskih organizacija i nepoznavanje partijske linije. »Oblici borbe i organizacione forme rada istaknute u Okružnici CK KPH br. 3 i 4 nisu bile poznate ne samo članstvu nego ni bivšim članovima okružnih komiteta«, zaključuje Dragutin Sali Konspirator, koji je u Povjerenstvu CK KPH za sjevernu Hrvatsku bio zadužen za to područje. Novoformirani okružni komiteti pakrenuli su rad nekoliko partijskih seoskih organizacija, a zatim se krenulo u stvaranje novih simpatizerskih grupa i odbora NOF-a.¹⁷ Upravo su ti odbori postali baza ne samo za osnivanje partizanskih odreda već i za regrutiranje partijskog kadra i stvaranje novih partijskih organizacija. Taj je proces tekao sporo, tako da do druge polovice 1942. godine broj aktivnih komunista nije premašio 50 članova.¹⁸

Na početku 1942. godine dolazi do kriznog razdoblja i u bjelovarskom okrugu zbog hapšenja pretežnog dijela partijskog članstva, uništenja najaktivnijih partijskih organizacija i pogibije gotovo svih članova okružnog komiteta. U takvoj situaciji vjerojatno i CK KPH čini grešku povlačeći Grgu Jankesa u Zagreb na rad u Povjerenstvo CK. On je na tome teškom i opasnom terenu dobro poznao ljude i prilike i mogao je svojim radom i autoritetom najviše učiniti na oživljavanju i obnavljanju partijskog rada. Njegovim odlaskom partijski rad gotovo je prestao »i u gradu i u srezu«. Dr Pavle Gregorić pokušava oživiti aktivnost, ali bez članova OK na koje se do tada oslanjao nije, prema vlastitom priznanju, imao većih upjeha. Moralo se početi s početka »odozgo«, jer mu je prvi zadatak bio formiranje novoga okružnog komiteta. Područje je podijelio na dva okruga: bjelovarski i virovitički, a do formiranja novih OK dolazi potkraj travnja i u lipnju 1942. godine. Prema

¹⁵ IHRPH, Fond CK KPH, k. 3, dok. 26.

¹⁶ IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 24, 65. Ubacivanjem agenta Bore Pavića ustaškom aparatu vlasti uspjelo je da uhapsi 46 članova KP, veći broj skojevaca i simpatizera NOP-a.

¹⁷ IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 22, 28, 30, 31.

¹⁸ U jesen 1942. godine u varaždinskom okrugu bilo je 28, a u krapinskom 23 člana KPH. IHRPH, Fond CK KPH, k. 28, dok. 1617.

raspoloživim dokumentima, može se zaključiti da u tome okrugu, u većem dijelu 1942. godine, nema više od 30 aktivnih komunista.¹⁹

Prema nepotpunim podacima, do početka 1942. godine u Slavoniji je život izgubilo 285 komunista a 466 komunista i skojevaca otjerano je u logore. Nema podataka koliko je komunista ostalo i bilo aktivno u najviše stradalim osječkim i slavonskobrodskim okruzima. Jedino su komunisti novogradiškog okruga kontinuirano aktivni, iako ih je veći broj otišao u partizanske jedinice. Postoje podaci da je u kotaru Pakrac bilo 15, u Daruvaru 13, a u Slavonskoj Požezi 25 komunista. Među slavonskobrodskim komunistima izbija spor o daljnjem razvoju NOP-a — jedni su bili za prebacivanje partijaca u odred i djelovanje pomoću odreda, a drugi za obnavljanje partijskih organizacija na terenu kao pretpostavku razvoja NOP-a. Dio slavonskobrodskih komunista sporo se oslobađao dogmatskih shema o revoluciji s isključivim osloncem na radničku klasu u gradu; oni su »dobro poznavali historiju SKP(b) ali pod njenim utjecajem nisu znali povezati teoriju s našom praksom«.²⁰

Novoformirano Povjerenstvo CK KPH za Slavoniju od svega dva člana (Gregorić i Mrazović) previše zauzeto vojnim pitanjima organiziranja partizanskog pokreta nije moglo posvetiti veću pažnju sređivanju i jačanju partijske organizacije, te je sporo obnavljanje i rast Partije karakteristika toga područja u većem dijelu 1942. godine. Na to utječe i pojava sektaštva koja je dolazila do izražaja pri prijemu novih članova.²¹ Na području sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije već u prvoj godini NOB-a dolazi i do osjetnije promjene klasne strukture Partije, jer je najviše stradalo članstvo iz redova radničke klase a zatim i inteligencije, osobito partijski predratni aktivisti radničkog i sindikalnog pokreta koji su uživali veliki osobni autoritet u radništvu i ostalim slojevima gradskog stanovništva. Među malobrojnim članovima KP primljenim poslije okupacije najbrojnija je skupina iz redova seljaštva, koji s preživjelim članovima seoskih organizacija predstavljaju preslabu snagu za širi prodor platforme NOP-a u pojedine društvene slojeve tih područja.

U centralnim dijelovima Hrvatske, *Baniji, Kordunu i Lici*, uz neke specifičnosti, došle su do izražaja zajedničke karakteristike u rastu i promjeni klasne strukture Partije. U tim ustaničkim područjima partizanski odredi nastaju prvenstveno kao rezultat spontanog revolta narodnih masa »odozdo«, prije svega srpskog seljaštva izazvanog ustaškim zločinima, i poticanja i usmjeravanja »odozgo« od partijskih organizacija i kadrova. Nakon glinske, veljunske i ostalih tragedija i masovne pojave zbnjenosti i straha u srpskom stanovništvu, partijski aktivisti daju pravi putokaz iz tadašnje situacije. Spontani revolt srpskog stanovništva, obespravljenog, materijalno i životno ugroženog, pod utjecajem Partije pretvarao se u spremnost i sudjelovanje u borbi. U ustaškim pokoljima i masovnim progonima Srba na navedenim područjima stradao je znatan

¹⁹ IHRPH, Fond CK KPH, k. 8, dok. 119, k. 9, dok. 192, k. 11, dok. 287, k. 28, dok. 1617, Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 18.

²⁰ IHRPH, Fond CK KPH, k. 9, dok. 174.

²¹ Vidi opširnije: *Slavica Hvečkovski*, Društveno-politička kretanja i razvoj NOP-a u Slavoniji početkom 1942. godine, Zbornik HIS br. 10/1973.

broj komunista. Osobito su stradale partijske organizacije Slunja, Karlovca, Petrinje i brojne partijske organizacije u Lici.

Početak ustanka počela su značajnija pomjeranja u organizacijama i rukovodstvima Partije. Rukovodeće partijske jezgre Siska i Petrinje prebacuju se u odrede koje osnivaju i koji svoja uporišta stječu u okolnom seljaštvu. Postojanjem snažnijih odreda stvorena je mogućnost da svi kompromitirani komunisti krenu na područja koja su partizani oslobodili, da se tamo uključe u partizanske jedinice ili partijsko-politički rad. Hapšenje komunista u Sisku pokazalo je da Partija u gradu može opstati samo u strogoj ilegalnosti s bitno ograničenim zadacima i mogućnostima djelovanja. Iako je CK KPH zahtijevao da se radi potrebe razvoja oružanog ustanka i očuvanja kadra komunisti prebacuju na vangradska područja, ipak je naglasio da se mora izbjeći greška »potpunog ispražnjavanja gradova«. ²² Zbog toga je izvjestan broj članova Partije, koji su htjeli u odrede, zadržan u gradu na ilegalnom političkom radu, a u grad se potkraj 1941. godine na kraće vrijeme vraća rukovodeća partijska grupa na čelu s Vladom Janićem i Marijanom Cvetkovićem sa zadatkom da povežu poremećeni sistem ilegalnih veza, povežu organizacije grada i kotara, formiraju mjesni i kotarski komitet, kako bi se uspješnije ostvarivao osnovni zadatak — organizirano upućivanje novih boraca u odrede, prvenstveno iz redova radničke klase. Ipak do kraja 1941. godine broj partijskih organizacija u tome gradu više se nego prepolovio, uslijed odlaska partijskog kadra na teren, provala i žestokog progona komunista i ostalih pripadnika NOP-a. ²³ Odluka CK KPH o partijskom osamostalivanju Banije i formiranju vlastitoga okružnog komiteta pokazala se djelotvornom, naročito u većem stupnju samoinicijative i samostalnom traženju odgovora na brojne probleme razvoja NOP-a. U svibnju 1942. godine partijska organizacija Banije broji 402 člana, od toga 304 seljaka, 51 radnika i 47 intelektualaca. ²⁴

Taj podatak pokazuje da je i ta partijska organizacija slabija za stotiniak komunista u odnosu na predratno stanje, da je u njenoj strukturi došlo do značajnijeg pomaka u pravcu pretežnog broja seljaštva. Međutim, sudjelovanje radnika u strukturi Partije samo je prividno smanjeno, jer se u to vrijeme njihov najznačajniji dio nalazio u Banijskoj proleterskoj četi koja je, kao radnička klasna i kadrovska jedinica, krenula na područje Moslavine i Slavonije, a dio partijskih kadrova Banije iz redova radnika otišao je u partizanske jedinice Korduna. Novopriljeno članstvo dolazilo je iz redova siromašnog srpskog seljaštva. ²⁵ To je razumljivo, kad se ima u vidu masovno sudjelovanje toga seljaštva u NOB-u prve godine ustanka.

Sličan proces odvijao se i na području Korduna i Like. Komunisti Karlovca čine jezgru mnogobrojnih udarnih grupa, čije su akcije nanosile

²² Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Fond CK KPH, MF-15/492.

²³ Vidi opširnije: *Gojko Jakovčević*, Pokret otpora grada Siska i okolice 1941—1942, cit. zbornik Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku.

²⁴ IHRPH, Fond CK KPH, k. 10, dok. 243.

²⁵ To potvrđuje nacionalna struktura partijske organizacije Banije u kojoj je bilo 337 Srba i 63 Hrvata. IHRPH, Fond CK KPH, k. 10, dok. 243.

udarce neprijatelju ali i odnosile značajne žrtve. Ubrzo je postalo jasno da se težište ustaničke aktivnosti mora prenijeti na planinsko seosko područje Korduna.

Takozvana »Šavarova« provala u Karlovcu nanijela je toj organizaciji težak udarac i preostalo članstvo definitivno se prebacuje na ustaničko područje Korduna. Partijska organizacija Korduna pokazala je visok stupanj mobilnosti, jer je više od polovice članstva otišlo u žarišta ustaničke aktivnosti i činilo gotovo polovicu boračkog sastava prvih partizanskih odreda. Masovno sklonjeni narod u zbjegove dobio je tako u komunistima odlučne inspiratore i organizatore oružanog otpora. Lokalne snage KPH, pojačane partijskim aktivistima iz gradova i grupom bivših španjolskih boraca postavljaju čvrst temelj partijskom utjecaju u narodu. Proces prilagođivanja partijskih organizacija novim uvjetima masovnog ustanka tekao je prilično uspješno. Stvaranje oslobođenih područja omogućilo je formiranje novih partijskih organizacija na terenu gdje ih ranije nije bilo i masovniji prijem novih članova prvenstveno iz redova borbenog seljaštva. Stvaranje i jačanje vojne organizacije ustanka, brojnih organizacija NOP-a našlo se u centru pažnje partijske organizacije. Pomjeranje partijske organizacije prema novim težištima ustaničke aktivnosti, prema predjelima nastanjenim srpskim stanovništvom i oslanjanje na to stanovništvo nosilo je u sebi i negativnu tendenciju što su mjesta nastanjena hrvatskim stanovništvom ostajala bez partijskih kadrova — prepuštena djelovanju ustaške propagande i pojedinaca iz Hrvatske seljačke stranke.²⁶ CK KPH je u nekoliko navrata ukazivao na štetnost takve orijentacije i do njenog ispravljanja dolazi na sredini 1942. godine. Na početku 1942. godine partijska organizacija Korduna narasla je na više od 700 članova i postala organizacija s najvećim porastom članstva u Hrvatskoj. Odmah je do nje partijska organizacija Like koja je u prvoj godini ustanka također udvostručila svoje članstvo. Partijska organizacija u Lici sporiye je prilagođivala svoje djelovanje uvjetima ustanka, pojedini dijelovi pokazivali su neodlučnost i nesnalazjenje u složenim i teškim uvjetima što se odrazilo u izrazitijoj pojavi plima i oscka u razvoju ustanka. Suočena s ustaškim terorom, zatim sa snagama talijanskog okupatora, veliku prepreku njenom djelovanju predstavljale su srpske građanske i nacionalističke snage koje su polagale temelje četničkom pokretu i njegovu utjecaju na dio srpskog stanovništva. Trebalo je mnogo upornosti i umješnosti partijskih kadrova da bi se postigao uspjeh u ostvarivanju borbene aktivnosti i jedinstva ustaničkih masa. Energičan obračun s pojavom oportunitizma u vlastitim redovima, koji je pokrenulo okružno partijsko rukovodstvo Like, urodio je plodom, popunjeno je nekoliko kotarskih rukovodstava, i osnovane brojne nove organizacije na ustaničkim područjima, a broj članova bio je u neprestanom porastu. Tako je potkraj listopada partijska organizacija Like imala oko 200 članova a na početku 1942. godine broj je porastao na više od 300 članova KPH.²⁷ Novoprilmjeno članstvo

²⁶ Zbornik NOR, tom V, knj. 2, str. 91—93, 157—167, 196—199, 259—262. IHRPH, Fond CK KPH, k. 6, dok. 52, 59.

²⁷ Zbornik NOR, tom V, knj. 2, str. 427, IHRPH, Fond CK KPH, k. 9, dok. 243.

dolazilo je iz redova »požrtvovnog siromašnog seljaštva«. U strukturi partijske organizacije Korduna i Like seljaštvo čini 70–80% članstva zbog čega se nedovoljno shvaća širina platforme NOP-a.²⁸ Radnička klasa i inteligencija značajnije su zastupljene u rukovodstvu partijske organizacije o čemu svjedoči podatak da je na okružnoj partijskoj konferenciji Like, na početku svibnja 1942. godine, sudjelovalo 25 seljaka, 23 radnika, 18 intelektualaca i 4 službenika, a na okružnoj partijskoj konferenciji Banije 19 seljaka, 18 radnika i 16 intelektualaca.²⁹

O pitanju pokretanja oružanog ustanka na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara dolazi do nesuglasja između CK KPH i OK KPH Sušaka. Dok je CK KPH ocjenjivao da je, zbog snažnog utjecaja Partije s jedne i nezadovoljstva naroda s talijanskim okupatorom i ustaškom NDH s druge strane, moguće stvaranje širega ustaničkog pokreta – OK KPH Sušaka smatrao je da za to još ne postoje uvjeti i da treba nastaviti jačanje partijske organizacije. Najveća pažnja posvećena je jačanju partijskih organizacija u industrijskim i lučkim poduzećima Sušaka i formiranju prvih partijskih organizacija u Kastavštini. Uspješnim prvim prodorom u Rijeku okupljena je prva grupa članova KPH u brodogradilištu.³⁰

Nakon intervencije CK KPH dolazi na tome području do osnivanja sedam logora kao specifičnog početka oblika organiziranja partizanskih jedinica. U njima su se pretežno našli radnici – komunisti i skojevci. Zbog svojeg sastava ti su logori postali žarišta političkog rada u narodu; uz ostalo, širili su utjecaj Partije na planinskim, okolnim seoskim područjima i osnivali nove partijske organizacije i druga uporišta NOP-a. Tako je već u početnoj etapi ustanka na većem dijelu toga područja ostvaren dominantan utjecaj Partije u narodu. Prilično dugo je u partijskim organizacijama prevladavala tendencija da se oružani ustanak zadrži na pozicijama povremenih prepada i diverzija, što je kolidiralo sa anti-fašističkim raspoloženjem narodnih masa. Zbog toga je po ocjeni Ive Marinkovića, sekretara OK KPH Karlovac, bilo nužno čišćenje Partije od oportunističkih i kolebljivaca. Na tome su području izražene i pojave »lijevog skretanja«.³¹ Ofenzivom talijanskog okupatora razbijeno je nekoliko logora i stradao je izvjestan broj komunista. Najviše je stradala partijska organizacija Drežnica, gdje je nakon ponovne okupacije toga mjesta strijeljano oko 30 komunista. Dolazi do hapšenja komunista i u Delnicama, zatim do provala u Kraljevici i Crikvenici. Nakon raspuštanja i reverifikacije članstva iz partijske organizacije Sušaka, zbog oportunitizma i ostalih slabosti otpalo je 36 članova KPH. Nova provala u Sušaku u ožujku 1942. godine izazvala je novi poremećaj u radu te najsnažnije partijske organizacije toga područja. Tako je na početku 1942. godine broj komunista tih područja opao u odnosu na predratni i bio oko 200 članova KPH.³²

²⁸ IHRPH, Fond CK KPH, k. 6, dok. 49.

²⁹ IHRPH, Fond CK KPH, k. 1, dok. 16.

³⁰ P. Morača, nav. dj., 317–319.

³¹ IHRPH, Fond CK KPH, k. 6, dok. 47.

³² IHRPH, Fond CK KPH, k. 9, dok. 153, Fond OK KPH Hrvatsko primorje, k. 266, dok. 4, 13, 33, 108.

Međutim, akciona sposobnost Partije, mjerena stupnjem mobilizacije narodnih masa u NOP-u, nije značajnije oslabila. Uskoro dolazi do snaženja partijskih organizacija u Senju, Crikvenici, obnavljanja organizacije u Sušaku i formiranja prvih organizacija u Čabru. Uspjelo je i u Rijeci formirati mjesni komitet i nekoliko partijskih organizacija u industrijskim poduzećima kao jezgru okupljanja antifašističkih snaga i organiziranja diverzija i ostalih akcija. Stvoren je i embrio partijske organizacije u Istri, gdje u svibnju 1942. godine djeluje oko 40 komunisti. Oživjela je i partijska organizacija na Krku. Oko sredine 1942. godine partijska organizacija tih područja porasla je na oko 280 članova. Do značajnije promjene u klasnoj strukturi Partije još ne dolazi, i dalje prevladava članstvo iz redova radničke klase; ali se počelo s prijemom članova iz redova seljaštva za koje se kaže da se ističu hrabrošću ali su bez dovoljno političkog i revolucionarnog iskustva.³³ Na osnovi brojnosti partijske organizacije i snage njenog utjecaja u narodnim masama, priprema za raznovrsne oblike otpora talijanskom okupatoru, antiokupatorskog raspoloženja narodnih masa, CK KPH donio je odluku o mogućnosti i nužnosti podizanja masovnog oružanog ustanka u Dalmaciji. S takvom ocjenom nije se suglasio Pokrajinski komitet Dalmacije, koji je na osnovi svoje procjene, da ne postoje uvjeti za oružani ustanak, težište partijske aktivnosti stavio na pokretanje političkih akcija (štrajkova, demonstracija) i na razvijanje odgovarajućih oblika borbe u gradovima, sabotaža, diverzija, akcija udarnih grupa i dr. Po toj aktivnosti Split je bio gotovo bez premca u jugoslavenskim razmjerima. Intervencijom CK KPH izmijenjen je stav Pokrajinskog komiteta i došlo je na brzinu do formiranja sedam partizanskih odreda u koje je ušao velik broj članova KPH.

Brzopleto formiranje partizanskih odreda, nepripremljen teren, nedostajanje vojničkih iskustava i niz objektivnih i subjektivnih slabosti bili su razlogom da se veći broj odreda ubrzo raspao, već nakon prvih sukoba s neprijateljem. U toku osnivanja odreda u brojnim partijskim organizacijama Zadra, Zatona, Vodica, Trogira i Sinja pokazao se rasporak između borbenog raspoloženja komunisti i oportunitizma starijih rukovodećih kadrova Partije. Neuspjeh partizanskih odreda imao je tragične posljedice, uz ostalo, i pogibiju oko 100 komunisti i skojevaca. Po ocjeni Rade Končara, sekretara CK KPH, u južnoj Dalmaciji stanje je bilo još gore jer — zbog pojave oportunitizma, nepoznavanja partijske linije i hapšenja komunisti — nisu pokrenute akcije za dizanje oružanog ustanka.³⁴ Bilo je očito da se Partija u Dalmaciji mora okrenuti sebi, sređivanju vlastitih redova. Doista, do kraja 1941. godine intenzivno se radi na čišćenju Partije od kolebljivih elemenata, analizi neuspjeha, raspuštanju ali i oživljavanju i obnavljanju rada partijskih organizacija. Oživjele su ponovo raznovrsne antiokupatorske akcije u gradovima, osobito u Splitu, a njihov pokretač bile su partijske organizacije. Dolaskom

³³ IHRPH, Fond CK KPH, k. 9, dok. 158, 165, 192, k. 10, dok. 210.

³⁴ Zbornik NOR, tom V, knj. 1, str. 89—97, 74, 217—227, IHRPH, Fond CK KPH, k. 7, dok. 12, k. 4, dok. 21, 26, k. 5, dok. 30; *Drago Gizdić*, Dalmacija 1941, 248—297; *Pero Morača*, nav. dj., 320—330; *Ivo Jelić*, nav. dj., 94—96; *Miroslav Curin*, Uloga PK KPH za Dalmaciju u organizaciji NOB-a u Splitu 1941, zbornik Split u narodno-slobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941—1945, Split 1981, 129—151.

Rade Končara u Dalmaciju na početku listopada 1941. godine ubrzan je proces konsolidacije partijskih redova, ostvarena je veća mobilnost Pokrajinskog komiteta, koji je do tada bio previše vezan za Split, a obnavljanjem nekoliko partizanskih odreda i slanjem prvih partizanskih grupa sastavljenih pretežno od komunisti — ilegalaca na Dinaru ojačali su viši oblici NOP-a koji će na početku 1942. godine poprimiti masovne razmjere.

Ugled Partije, kao inicijatora i organizatora raznovrsnih mnogobrojnih organizacija NOP-a, bio je u neprestanom porastu a time je raslo i borbena antifašističko raspoloženje gotovo u svim društvenim slojevima. Masovnija hapšenja i pad R. Končara u ruke fašista ponovo su otežali, ali ne i zaustavili, uspješno razvijanje viših oblika borbe.

Potkraj 1941. godine u Dalmaciji je bilo 1209 članova KPH; do bitnije promjene u klasnoj strukturi još ne dolazi jer radništvo čini oko polovicu članstva, a zatim dolaze službenici i seljaci.³⁵

Da kratko remiziramo. Okupacija i represivne mjere okupatorskog i ustaškog aparata uperene prvenstveno protiv komunisti dovele su do značajnijih poremećaja u partijskim redovima. Do kraja 1941. godine ukupno partijsko članstvo KPJ smanjeno je na oko 3200 članova a gubitak je dosegao gotovo trećinu članstva. Osim ustaničkih područja Korduna i Like, gdje je došlo do znatnijeg povećanja, na svim ostalim područjima Hrvatske došlo je do umanjena članstva KPH. Najveći gubitak bio je na području sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije, gdje je najveći broj komunisti stradao u ustaškim progonima. Na tim područjima bitno je umanjena akciona sposobnost Partije u mobilizaciji narodnih masa na platformi NOP-a. Iako je i na području Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Dalmacije došlo do smanjenja članstva KPH, time nije umanjena njena akciona sposobnost. Naime, na tim područjima članstvo je smanjeno ne toliko okupatorsko-ustaškim terorom već više čišćenjem partijskih organizacija od oportunisti, kolebljivaca, malodušnika, svih onih koji su se pokazali nedoraslima za ostvarivanje novog, primarnog zadatka Partije — pokretanja i organiziranja oružanog ustanka. Već potkraj 1941. i u toku 1942. godine razmah je NOB-a na tim područjima potvrdio da se snaga Partije ne mjeri brojem već odlučnošću i sposobnošću partijskog kadra da u NOB pokrene i organizira narodne mase. Osim Korduna, Like i donekle Banije, na ostalim je područjima izostao smjeliji prijem članova koji su se istakli u početnom toku oslobodilačke borbe. Za to su postojale značajne mogućnosti zbog velikog broja kandidata za prijem u Partiju i brojnog članstva SKOJ-a.

Glavni strateški kurs KPJ na oružani ustanak, kao osnovni oblik borbe, nije nigdje doveden u pitanje, a manji otpori marginalnog karaktera brzo su prevladali. Pokazali smo da je bilo nesnalaženja, kolebanja u početku oružane borbe, bilo je primjera neadekvatnih izbora oblika borbe, predugog zadržavanja na akcijama u gradovima koji su imali veliko značenje u početnoj etapi borbe, ali su postepeno došli u nerazmjer s gubicima partijskih kadrova i ostalim žrtvama okupatorsko-ustaške odmazde. Ocijenili smo da je bilo i nejasnoća u primjeni partijske linije i nepo-

³⁵ IHRPH, Fond CK KPH, k. 7, dok. 76.

trebnih žrtava. Navedeni propusti razumljivi su i opravdani, kad se ima u vidu da je riječ o novim, složenim zadacima koje su morali ostvariti partijski kadrovi bez ikakvog iskustva u pogledu organiziranja oružane borbe. Izrazitije teškoće u razvijanju ustanka u obliku partizanskog rata s osloncem na vangradska područja, planinske predjele i selo imala je upravo KPH zbog svojeg uporišta u radničkoj klasi i gradovima, a dio partijskog kadra bio je opterećen klasičnom teorijom o revoluciji u gradu kao poprištu borbe. Dio partijskog kadra morao se osloboditi iluzije o brznoj pobjedi SSSR-a nad Njemačkom i iluzije da će se i u našim uvjetima revolucionarna borba riješiti u gradovima s gradskim proletarijatom kao nosiocem revolucije a time i NOB-a. Tamo gdje se to prije shvaćalo, gdje je došlo do bržeg kadrovskog pomjeranja KPH na vangradsko područje, izlazak iz krize bio je brži a postignuti su i veći uspjesi u razvoju NOB-a. Time je ostvarivana pretpostavka za novi rast KPH i intenzivan proces promjene njene klasne strukture.

Razvoj i promjena klasne strukture KPH u razdoblju 1942—1945.

U 1942. godini i dalje se KPJ a time i KPH suočavala s nizom problema. Glavni problem pred kojim je stajala KPH bio je u tome — kako omasoviti NOB, kako postići da u njemu aktivno sudjeluje hrvatsko seljaštvo koje je do tada stajalo po strani. U tom nastojanju bila je neminovna konfrontacija sa snagama domaće reakcije. Težnja KPH da u okviru Narodnooslobodilačkog fronta (Okružnica CK KPH br. 3) ostvari suradnju sa svim patriotskim snagama, bez obzira na klasnu, političku ili nacionalnu pripadnost, nailazi na sve veći otpor građanskih političkih snaga. Iako KPJ nije u prvi plan isticala pitanja svoje rukovodeće uloge u NOB-u, sama činjenica da su komunisti bili njena pokretačka snaga i da je u dosadašnjem toku oslobodilačke borbe došlo do stvaranja narodnooslobodilačkih odbora, kao embrija buduće narodne vlasti, koji su svojim mjerama i perspektivom plašili građanske elemente i uzrokovali klasno zaoštavanje, dolazi do povezivanja najekstremnijih nacionalističkih snaga, ustaša i četnika, i njihova zajedničkog nastojanja da NOP svedu na pozicije građanskog rata i borbe protiv komunističke opasnosti — što je odgovaralo interesima okupatora. Uz okupatora i ustaše KPH je dobila i sve jačeg protivnika u građanskim političkim snagama Hrvatske seljačke stranke i četnicima.

Razbiti politiku »čekanja« HSS — koja je pod izgovorom da je borba preuranjena, da je komunistička avantura a u biti je bila pokušaj očuvanja klasnih interesa — postaje prvorazredni politički zadatak KPH.

Intenziviranje političkog rada u narodu s akcentom na pitanju uvlačenja seljaštva (hrvatskog) u NOP dolazi u sam centar interesa i aktivnosti KPH.

Selo i seljaštvo postalo je poprište dramatične političke borbe u kojoj KPH nastoji da ga izvuče iz lojalnosti prema NDH ili okupatoru, pasivne rezistencije, ispod utjecaja HSS i dovede na pozicije podrške, pomaganja i neposrednoga aktivnog sudjelovanja u NOB-u. U taktici Partije naglasak je na razvijanju onih oblika i organa NOP-a koje je

selo prihvaćalo. Osnivanjem i aktivnošću brojnih odbora NOF-a, NOO-a i antifašističkih organizacija širena je osnovica NOP-a a time stvorena baza iz koje su izrastali novi partijski kadrovi. Za zadatke koji su slijedili Partija se morala što bolje osposobiti. Trebalo je ubrzati proces prijelaza partijskih rukovodstava i najvećeg dijela kadrova iz gradova na teren zajedno s CK KPH koji na početku 1942. godine svoje sjedište prenosi na oslobođeno područje. Tako su Zagreb a i ostali gradski centri, kako je istakao I. L. Ribar, »degradirani« kao rukovodeći centri revolucije. Međutim, gradovi nisu »ispražnjeni«, u njima su i dalje izgrađivani partijski punktovi za osnivanje organa i organizacija NOP-a, propagandno-politički rad i prebacivanje boraca na teren. Provedena je decentralizacija partijskog rukovodjenja osnivanjem Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, a zatim i za Slavoniju. Ti su organi kao i Pokrajinski komitet u Dalmaciji i na osnovi vlastitih ocjena situacije pronalazili adekvatna rješenja i pružali neposrednu pomoć partijskim organima na terenu. Dobar dio te aktivnosti odvijao se prema Titovim uputama, osobito onim organizacionim, njegovim zahtjevima da partijski aktivisti ne smiju ostajati u ugroženim mjestima ali ih se ne smije ni slati »u maglu i propast«. Tito je pozitivno ocijenio i decentralizaciju CK KPH.

Brojni izvještaji partijskih rukovodstava s terena, koji stižu u navedene organe i CK KPH, svjedoče o tome da se uspješno nastavlja proces jačanja partijskih organizacija primanjem novih članova ali i čišćenjem od članova koji su bilo kako kočili razvoj NOP-a. Osobito je uspješno tekao proces osnivanja novih organizacija KPH na oslobođenim područjima gdje su bile malobrojne ili ih uopće nije bilo. Razvijanje oružanog ustanka, osnivanje i jačanje partizanskih odreda i organizacije NOP-a postaje od sredine 1942. godine nadalje glavna briga partijskih organizacija Hrvatske. Mjerilo partijskog rada sve je manje aktivnost u partijskoj organizaciji a sve više rad u novoosnovanim NOO-ima i antifašističkim organizacijama. Uspješno teče proces osnivanja organizacije KPH u partizanskim jedinicama, njihovo povezivanje s lokalnim partijskim rukovodstvima i koordinacija njihove zajedničke političke aktivnosti na terenu. Razmotrimo ukratko kako su ti procesi tekli na područjima Hrvatske, i kako su utjecali na rast KPH do kraja 1943. godine.

Oživljavanje partijskog rada na području Hrvatskog zagorja teče paralelno s obračunom s oportunističkim elementima u Partiji. Svjesna značenja koje sjeverna Hrvatska ima za razvoj NOP-a rukovodstva KPJ i KPH poklanjaju tome području u 1942. godini i dalje veću pažnju i daju značajniju pomoć. Dolazak I. L. Ribara na područje sjeverne Hrvatske bio je značajan i za razvoj NOP-a u cjelini i za rast i izgradnju partijske organizacije. Pružio je značajnu pomoć Povjerenstvu CK KPH za sjevernu Hrvatsku, inzistirajući pri tom na potrebi njegova kadrovskog jačanja, pomagao u stvaranju jedinstvenoga vojnog rukovodstva, a nakon partijskih savjetovanja komunista krapinskog i varaždinskog okruga na sredini 1942. godine, kojima prisustvuje i utvrđuje precizne zadatke, dolazi do poleta u partijskoj aktivnosti na pojedinim dijelovima navedenih okruga. Snaženjem partizanskog pokreta i formiranjem brojnih organizacija NOP-a (odbora NOF-a i NOO-a) u krapinskom okrugu partijski su kadrovi izašli iz ilegalnosti i mnogi od njih postali

Žrtvom ustaškog terora koji sve više bjesni i na tome području. Snažniji impuls rastu partijske organizacije toga okruga dalo je savjetovanje komunističara na početku veljače 1943. godine, uz sudjelovanje Ive Marinovića, sekretara Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, koji je dao značajan osobni doprinos kritičkoj ocjeni situacije, formuliranju neposrednih i daljnjih zadataka i načina rada partijskih organizacija. To je savjetovanje bilo definitivna obračun s oportunistom, a smjelijim prijemom novih članova organizacija je gotovo udvostručena i u travnju je imala 101 člana. Znatno je porastao utjecaj i ugled Partije u narodu i kao posljedica toga »Zagorci se više ne izvlače iz borbe već traže oružje za borbu«. ³⁶ Tako je ta, jedna od slabijih partijskih organizacija Hrvatske prebrodila krizu i krenula u uspješniji razvoj i rast. Najveći broj komunista varaždinskog okruga odlazi u Kalnički partizanski odred. Na užem području oko Kalnika i na ludbreškom području uspješni su rad i razvoj partijske organizacije, dok je na ostalom području znatno slabiji. Partijski je utjecaj prodro u industrijska i rudarska mjesta. Poslije niza pokušaja od druge polovice 1942. godine pokrenuta je partijska aktivnost i u Međimurju, ali sve do kraja 1943. godine nije postignut zapaženiji uspjeh. I ta je organizacija trpjela neprestane gubitke zbog pogibije brojnih članova u borbama na Kalniku. ³⁷

I partijska organizacija Zagreba trpjela je neprestane gubitke, tako da je u toku 1942. godine izmijenjen gotovo sav partijski kadar, stariji je kadar ili stradao ili otišao u partizanske jedinice a novi članovi dolazili su pretežno iz redova zanatskog proletarijata. Mladost i neiskustvo partijskog kadra, koji se u kratkom roku nije mogao osposobiti za rad u strogoj ilegalnosti, bit će uzrok čestih hapšenja. Sve do sredine 1943. godine broj članova KPH u Zagrebu kreće se od 80 do 100, a što nije bio veći jedan od uzroka je i »začahurenost i sektaštvo u primanju novih članova«. ³⁸

U prvoj polovici 1943. godine primjetan je porast partijske organizacije zagrebačkog okruga na 156 članova. Formiranje Okružnog komiteta za Pokuplje i Žumberak ubrzat će rast partijskih organizacija toga područja. Nakon sredivanja stanja u partizanskoj organizaciji Moslavine, na sredini 1942. godine, na čemu je angažiran Dušan Čalić, a zatim prebacivanja OK KPH Čazma na slobodni teritorij Moslavačke gore, ubrzao se porast te partijske organizacije i ona je do kraja iste godine porasla na 150 članova. Veliki uspjesi NOP-a u Moslavini 1943. godine doveli su do poleta u razvoju partijske organizacije, tako da se do jeseni iste godine brojčano udvostručila i imala 418 članova. Primjetan je pomak strukture u pravcu sve većeg sudjelovanja seljaštva, jer su 233 člana seljaci, 145 članova radnici a ostalo obrtnici i intelektualci. ³⁹ Malobrojni partijski kadrovi bjelovarskog okruga postupno stječu samopouzdanje

³⁶ IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 46, dok. 409, Fond OK KPH Krapina, k. 81, dok. 2965.

³⁷ IHRPH, Isto, k. 44, dok. 202.

³⁸ *Narcisa Lengel-Krizman*, nav. dj., 120—130.

³⁹ *Francko Mirošević*, nav. dj., 441.

za odlučniji rad na razvijanju NOP-a. U tome im od sredine 1942. godine pomažu Ivan Božičević i Dušan Čalić.⁴⁰

Ipak, osjetniji rast partijske organizacije bjelovarskog okruga počinje od svibnja 1943. godine, kada na čelo CK KPH Bjelovar ponovo dolazi Grga Jankes. Od tadašnja 64 člana za naredna tri mjeseca broj članova KPH porastao je na 105. Uz prijem novih članova aktivirao se i dio starijih komunista koje je slučajno mimošao vjor ustaške likvidacije.⁴¹ Partijska organizacija Slavonije u drugoj polovici 1942. godine postupno se oporavlja od pretrpljenih gubitaka i organizaciono sređuje. Njeno najjače uporište i dalje je radnička klasa Slavanskog Broda, te sitno i srednje seljaštvo zapadnog dijela Slavonije gdje se Partija najranije i najuspješnije uključila u bitku za selo. Primjetan je napredak i u osječkom okrugu i dalje s osloncem u radništvu, jer je od 108 članova bilo 58 radnika, 35 seljaka a ostalo intelektualci. Znatan impuls radu partijske organizacije Slavonije dao je dolazak na to područje Vlade Popovića koji je održao niz sastanaka s rukovodstvima Partije, SKOJ-a i štabovima partizanskih jedinica. Od osobitog značenja bilo je partijsko savjetovanje u Zvečevu potkraj prosinca 1942. godine. Savjetovanje je konstatalo da partijska organizacija i rukovodstva Slavonije »nisu shvaćala ni provodila dosljedno liniju Partije zbog čega se oslobodilački pokret u ovim krajevima razvijao znatno sporije«. Po ocjeni Vlade Popovića nigdje u Hrvatskoj nije se sektašilo pri prijemu u Partiju kao u Slavoniji.⁴²

S početka 1943. godine na području Slavonije djelovalo je oko 900 članova KPH, podjednako raspoređenih u organizacijama na terenu i partijskim jedinicama. Potrebno je napomenuti da je u tom članstvu znatan broj komunista iz Moslavine i Hrvatskog zagorja koji su s tamošnjim jedinicama ušli u sastav slavonskih brigada. Ipak, zaključujemo da je u Slavoniji u tom razdoblju dosegnut broj komunista iz 1941. godine. Partijska organizacija Slavonije postupno se oslobađa sektaštva i do sredine iste godine u KPH je primljeno oko 300 novih članova, pretežno istaknutih boraca u jedinicama.

KPH na području Banije, Korduna i Like brojčano je rasla paralelno s usponom NOP-a. Širenjem ustanka i slobodnog teritorija, priznanjem KPJ kao jedine rukovodeće snage NOP-a širila se i učvršćivala mreža narodnooslobodilačkih odbora i antifašističkih organizacija a time je rastao broj aktivista koji su željeli i zavrijedili da postanu članovi Partije. Unatoč tome što je više od 700 komunista tih područja do sredine 1943. godine stradalo u borbi ili neprijateljskom teroru, nastavljen je uspješan razvoj KPH na sva tri područja. Tako je partijska organizacija Banije do sredine listopada 1943. godine udvostručila članstvo i narasla na 888 članova (679 članova na terenu i 209 članova u partizanskim jedinicama). Ostvaren je ravnomjeran porast svih socijalnih struk-

⁴⁰ Opširno o tome: *Ivan Božičević*, Narodnooslobodilački pokret u okrugu Bjelovar 1942. u zborniku Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, Varaždin 1976, 509—525.

⁴¹ IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 26, dok. 153, k. 28, dok. 1771.

⁴² IHRPH, Fond CK KPH, k. 13, dok. 362, k. 14, dok. 427, k. 15, dok 505.

tura u člansrvu KPH toga područja.^{42a} Uspjeh bi bio i veći da se u drugoj polovici 1942. godine u Okružnom komitetu Banije nisu javile ozbiljnije greške koje su se očitovale u zanemarivanju širenja NOP-a na neobuhvaćene hrvatske krajeve, u pojavama antagonizma na relaciji Sisak-Petrinja, grupaških odnosa u OK što je, uz ostalo, usporilo uključivanje sisačkih radnika u NOB, a zatim počinjene greške u vrijeme neprijateljske ofenzive. U otvorenom pismu koje je CK KPH uputio partijskim organizacijama Banije ukazano je na greške OK KPH Banije, ali izražena i zabrinutost zbog stanja u kojemu »Partija čini sve sama«, potenciranog isticanja Partije kao vojnog rukovodioca i nosioca vlasti a potcjenjivanja značenja NOO-a i antifašističkih organizacija. Poslije održanog partijskog savjetovanja i reorganizacije OK KPH Banije uočene greške postupno su ispravljene i nastavljen je uspješan porast i izgradnja partijske organizacije Banije.⁴³

Uspješan razvoj partijske organizacije Korduna i Like nisu uspjeli omesti ni velika neprijateljska ofenziva na ovo područje ni strahoviti teror neprijatelja. Komunisti su uspješno djelovali u svim oblicima borbe protiv okupatora i domaćih pomagača, u rješavanju složenih problema ishrane izbjeglog stanovništva i drugih ekonomskih problema, rješavanju zdravstvenih, prosvjetnih i ostalih problema. Sa stalnim porastom ugleda i utjecaja Partije ne samo u srpskim već i hrvatskim krajevima rastao je i broj članova Partije. Tako je u vrijeme održavanja treće partijske konferencije (Vojnić, 20—23. XI 1942) partijska organizacija Korduna brojila 1040 članova KPH, od toga 748 seljaka, 140 radnika, 48 obrtnika i namještenika, 67 intelektualaca.⁴⁴ Značajan uspjeh postignut je osnivanjem 12 partijskih ćelija u karlovačkim tvornicama. Te su ćelije intenzivno radile na prikupljanju materijalne pomoći i pojačanju odlaska radnika u partizanske jedinice.⁴⁵ Partijska organizacija Like narasla je u tome razdoblju na oko 800 članova, a značajna pažnja posvećena je prijemu i uzdizanju članova iz redova hrvatske nacije.⁴⁶ Najveću skupinu u strukturi partijske organizacije Like čini i dalje siromašno srpsko seljaštvo.

Prvo partijsko savjetovanje komunista Hrvatskog primorja u srpnju 1942. godine konstatiralo je da je završen proces čišćenja partijske organizacije od oportunističkih elemenata i da su antifašističko raspoloženje masa i masovnost ustanka prerasli organizacione mogućnosti Partije. Još uvijek se osjećao sektaski odnos prema seljaštvu a njegova deficitarnost u strukturi KPH bila je u opreci s njegovim masovnim opredjeljenjem za NOP i opravdavala se tezom »ionako su svi za komuniste«.⁴⁷ Osnivanjem OK KPH za Gorski kotar Partija prilagodava svoju organizacionu strukturu naraslim potrebama NOP-a i popunom ostalih rukovodstava postupno dostiže revolucionarni polet masa. Neprijateljska

^{42a} IHRPH, Fond CK KPH, k. 15, dok. 552, k. 16, dok. 612.

IHRPH, Fond OK KPH Banije, k. 180, dok. 271.

⁴³ IHRPH, Fond CK KPH, k. 13, dok. 362, k. 14, dok. 427, k. 15, dok. 505.

⁴⁴ Vidjeti opširnije u: *Dr Dušan Korać*, Kordun i Banija u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, Zagreb 1981.

⁴⁵ IHRPH, Fond CK KPH, k. 20, dok. 887.

⁴⁶ IHRPH, Fond CK KPH, k. 16, dok. 595, k. 32, dok. 2041.

⁴⁷ IHRPH, Fond CK KPH, k. 11, dok. 283.

ofenziva na ta područja zaprijetila je da pogorša političku situaciju, unese strah i kolebanje i poljulja borbeni moral ustaničkih masa. Partija je zajedno s NOO-ima morala poduzeti hitne mjere zbrinjavanja stanovništva da spriječi oseku ustanka i osigura postojanost i kontinuitet antifašističkog i borbenog raspoloženja masa i osigura rukovođenje cjelokupnim oslobodilačkim pokretom na tom području. Partija je u tome uspjela pa »iako narod živi u iščekivanju nove ofenzive ni izdaleka nema onog straha i panike koji su se javljali ranije«. Potkraj 1942. godine dovršen je proces klasne polarizacije na tim područjima, jer su se radnička klasa, siromašno i najveći dio srednjeg seljaštva opredijelili i aktivno uključili u NOP, a bogatiji slojevi prišli i stavili se pod zaštitu okupatora i domaćih kvislinga. Unatoč teškoj ekonomskoj situaciji i neprijateljskom teroruru, NOP je na tome području 1943. godine bilježio novi polet koji je rezultirao i porastom partijske organizacije.⁴⁸ Porast je neravnomjeran, jer je na terenu Hrvatskog primorja u drugoj polovici 1943. godine bilo oko 200 članova KPH, a u jedinicama Trinaeste primorsko-goranske divizije 731 član KPH.⁴⁹ U socijalnoj strukturi članstva nema bitnije promjene, i dalje prevladava radništvo a primjetan je i porast seljaštva s područja Gorskog kotara. Slanjem pojedinih članova KPH Istrana u Istru, koji su kao emigranti živjeli u pojedinim gradovima Hrvatske, i njihovim dolaskom na područje Istre u toku 1942. godine i na tome je području ostvarivan program NOP-a pod rukovodstvom KPJ. Naime, u gradovima Istre djelovale su i organizacije Komunističke partije Italije koja u svojem programu sve do sredine 1943. godine nije imala pokretanje oružanog ustanka. Za sve vrijeme NOB-a postojale su znatne teškoće u ostvarivanju suradnje i koordinacije aktivnosti dviju partija.⁵⁰

Iako malobrojni, aktivisti KPH širili su osnovicu NOP-a u Istri tako da je nakon kapitulacije Italije došlo do masovnog narodnog ustanka u Istri. Međutim, partijska je organizacija bila malobrojna, jer je potkraj 1943. godine bilo svega 85 članova KPH. Oni su ujedno i članovi novoformiranih partijskih rukovodstava, jer su se partijske organizacije tek počele osnivati. Odugovlačenje s formiranjem samostalnog partijskog rukovodstva u Istri sigurno je štetilo porastu partijskih organizacija.⁵¹ Razvoj NOB-a u Dalmaciji u razdoblju 1942–1943. godine protječe u znaku intenzivnog jačanja partizanskih jedinica, njihova rasprostiranja na gotovo sva područja i širenja društveno-političke osnovice NOP-a. Snažan impuls tom procesu u drugoj polovici 1942. godine i u 1943. godini dao je prodor partizanskih brigada na zapad i dolazak Vrhovnog štaba i druga Tita u blizinu toga područja. Otvorene su tada gotovo neslućene mogućnosti širokog i ubrzanog razmaha oružane borbe na tom području. Polet u razvoju NOP-a traje do proljeća 1943. godine; tada dolazi do kraće oseke izazvane žestokim terorom neprijatelja, teškom ekonomskom situacijom i odlaskom dalmatinskih jedinica na druga

⁴⁸ IHRPH, Fond CK KPH, k. 14, dok. 421, 426, k. 15, dok. 455, k. 16, dok. 565, k. 18, dok. 721, k. 20, dok. 863, 872.

⁴⁹ *Svetozar Tintor*, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, Rijeka 1968, 288.

⁵⁰ Opširno o tome: *Mario Mikolić*, KPJ i KPI u odnosu na NOP u Istri, ČSP, 1/1975.

⁵¹ *Isti*, Istra 1943, ČSP, 3/1973.

područja.⁵² Odlazak u partizanske jedinice više od 12.000 boraca znatno je iscrpio ljudske rezerve i prorijedio partijske organizacije upravo na područjima gdje su ranije bile najjače. Na sredini 1943. godine na terenu Dalmacije bila su 1062 člana KPH.

Navedeni podatak ne daje potpunu sliku partijske organizacije, jer je znatan broj članova otišao s dalmatinskim jedinicama na druga područja. Nastavljen je i trend opadanja članstva u gradovima. Tako je članstvo KPH Splita opalo gotovo na trećinu predratnog članstva. U toj, ranije najjačoj partijskoj organizaciji ispoljene su negativne tendencije sektaštva i začahurenosti. PK KPH za Dalmaciju uputio je 28. VIII 1943. godine kritiku toj organizaciji za navedene slabosti, ističući pri tom da apsolutno ne zadovoljava što u Splitu, gdje je u NOP obuhvaćeno više od 5000 ljudi, ima samo 40 članova Partije, odnosno da u radničkom Splitu, gdje je u NOP-u obuhvaćeno 2000 radnika, ima svega 20 članova KPH.⁵³ Nešto manji pad primjetan je i u partijskim organizacijama Šibenika, Solina, a do osjetnijeg porasta dolazi na Braču, Hvaru, u Zadru i osobito na makarskom području gdje je od 50 predratnih članova partijska organizacija narasla na 326 članova, ali je od tog broja 200 članova otišlo u jedinice NOV-a. U socijalnoj strukturi partijske organizacije Dalmacije primjetna je blaga promjena. U partijskim organizacijama Brača, Hvara, Visa, Omiša, Sinja, Solina, Muća i Trogira bilo je 307 seljaka, 146 radnika, 26 intelektualaca i 6 ostalih. Dodamo li tome organizacije u Splitu, Šibeniku, Kninu, Zadru i južnoj Dalmaciji, gdje se sudjelovanje radničke klase u strukturi Partije kreće između 40–45 posto, zaključujemo da je radništvo u strukturi Partije na čitavom području činilo 35 do 40 posto članstva a seljaštvo je prvi put premašilo polovicu članstva i kretalo se oko 55 posto članstva.⁵⁴ Procjenjujemo da je u drugoj polovici 1943. godine u Hrvatskoj bilo ukupno oko 8000 članova KPH.

U posljednjoj etapi NOB-a od druge polovice 1943. godine do oslobođenja dolazi do neslućenog kvantitativnog i kvalitativnog razvoja KPH i značajne promjene u njenom socijalnom biću. Prijelomni trenutak nastupio je potkraj 1943. godine, kada su značajne pobjede antifašističke koalicije, a osobito Crvene armije, u većini naroda stvorile vjeru u konačni i tako dugo očekivani slom Hitlerove Njemačke i fašizma uopće, i kada je oslobodilački rat naroda Jugoslavije dostigao takve razmjere da više nije dolazio u pitanje njegov konačni pobjedonosni ishod. Oslobođeni teritorij u Jugoslaviji, a i u Hrvatskoj, bio je veći od teritorija što su ga pod svojom kontrolom držali okupator i domaći kvasilinzi koji su tada već praktično politički i vojnički razbijeni. U CK KPH stižu brojni izvještaji koji govore o masovnom borbenom raspoloženju naroda. Oružane snage »NDH« ustaštvo i domobranstvo kao i četništvo zahvaćala je sve veća demoralizacija i strah od odgovornosti za počinjena zlodjela. Ipak, jedinice NOV i PO Hrvatske morale su sve do konačnog oslobođenja da vode žestoke borbe, osobito sa snagama njemačkih okupatora, da očuvaju rezultate NOP-a postignute potkraj 1943.

⁵² IHRPH, Fond CK KPH, k. 12, dok. 314, k. 22, dok. 1086.

⁵³ *Drago Gizdić*, Dalmacija 1943. Prilozi historiji NOB, Zagreb 1962.

⁵⁴ IHRPH, Fond CK KPH, k. 21, dok. 984, k. 25, dok. 1409-1.

godine.⁵⁵ Drugo zasjedanje AVNOJ-a i prethodno Drugo zasjedanje ZAVNOH-a a zatim Treće zasjedanje ZAVNOH-a svojim su odlukama širili političku osnovicu NOP-a i dali snažan poticaj ubrzanom procesu jačanja NOB-a. Ranijim ustaničkim područjima centralnog dijela Hrvatske, Dalmacije i Hrvatskog primorja pridružila su se masovnim narodnim ustankom područja sjeverno od Save i Istra. Broj boraca u jedinicama NOV i POH potkraj 1943. u odnosu na 1942. godinu porastao je za četiri puta s tendencijama daljnjeg rasta. Broj NOO-a je u tom razdoblju porastao za blizu tri puta. U strukturi vojnih jedinica, organa i organizacija NOP-a došlo je do kvalitativne promjene zbog sve masovnijeg sudjelovanja hrvatskog pučanstva u NOP-u. Ubrzano se sužavaju prostor i mogućnosti djelovanja snaga kontrarevolucije a politika »čekanja« doživljava slom gotovo na svim dijelovima Hrvatske.⁵⁶

Oslobodena golema revolucionarna energija naroda uključila se u oslobodilački i revolucionarni tok. Iako je u golemom poletu NOP-a bilo i elemenata spontanosti ipak je on prije svega kruna neprekidnih napora KPH kao glavne pokretačke snage na širenju političke osnovice NOP-a i aktivnog uključivanja u njegov tok radničke klase i seljaštva kao njegovih osnovnih socijalnih snaga. Na širokoj političkoj i socijalnoj osnovici NOP-a došlo je i do mnogostrukog brojčanog uvećanja KPH i znatnije promjene u socijalnoj strukturi njenog članstva. Na osnovi raspoloživih dokumenata predočit ćemo razvoj i strukturu KPH potkraj 1944. godine.⁵⁷

TABELARNI PRIKAZ STRUKTURE KPH POTKRAJ 1944. GODINE

	Radnici	Seljaci	Obrtnici	Intelektualci	Službenici i ostali
Sjeverna Hrvatska	1678	2056	—	—	685
Slavonija	1829	5586	281	374	241
Banija	142	1061	23	47	68
Kordun	127	836	48	52	8
Lika	154	1009	6	53	28
Pokuplje	99	371	2	31	15
Gorski kotar	254	172	20	20	95
Hrvatsko primorje	464	84	17	47	28
Istra	260	910	60	19	31
Dalmacija	1167	2367	75	307	219
Ukupno	6174	14452	522	950	1418

⁵⁵ Vidjeti o tome: *Fabijan Trgo*, Osnovne karakteristike razvoja narodnooslobodilačkog rata u Hrvatskoj u 1944. godini, u zborniku Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Hrvatskoj 1944. godine, Zagreb 1976, 125—138.

⁵⁶ Vidjeti opširnije: *Ivan Jelić*, Hrvatska u ratu i revoluciji 1941—1945, nav. dj., 177—185, *Isić*, O nekim političkim značajkama narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj 1944. godine, citirani zbornik, 139—154.

⁵⁷ IHRPH, Fond CK KPH, k. 38, dok. 2534, 2535, k. 39, dok. 2681, 2723, k. 41, dok. 2749, 2761, 2769, 2774, 2777, 2782, 2783, 2795, k. 42, dok. 2876, 2882.

Dakle potraj 1944. godine KPH je brojila 23.516 članova. Za proteklu godinu dana njeno članstvo povećalo se gotovo za tri puta. Preostalo razdoblje do oslobođenja proteklo je u smirenom porastu KPH i daljnjem povećanju dijela seljaštva u njenoj strukturi. Nakon oslobođenja, u lipnju 1945. godine, KPH je imala ukupno 24.780 članova, od toga 15.651 seljaka, 6002 radnika i 3127 službenika i ostalih.⁶⁸

Navedeni podaci omogućuju određene usporedbe. Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija 1941—1945. godine vrijeme je najintenzivnijeg porasta KPH i najdinamičnijih promjena njene socijalne strukture. Za četiri godine NOB-a i socijalističke revolucije ukupno članstvo KPH poraslo je za oko šest puta. Porast nije bio ravnomjeran već je imao svoje jače plime i oseku samo potkraj 1941. i na početku 1942. godine. U sastavu KPJ, pod Titovim rukovodstvom, KPH se uoči rata i okupacije zemlje izgrađivala kao partija revolucije. Nakon sloma Jugoslavije, okupacije zemlje, stvaranja kvislinške tvorevine »NDH« našla se KPH pred kvalitetno novom zadaćom: na jedinstvenoj platformi KPJ i strategiji koju je kreirao Tito trebalo je pokrenuti narodnooslobodilačku borbu i njome rukovoditi u pravcu ostvarivanja najznačajnijih ciljeva: — nacionalnog oslobođenja naroda, nezavisnosti Jugoslavije i njezine izgradnje, kao nove bratske zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti, i glavne historijske zadaće — provođenja socijalističke revolucije. Na prostoru Hrvatske KPH je postala ne samo glavna nego i jedina pokretačka snaga tih procesa. Za ostvarivanje tako zamašnih ciljeva nedostajala su pretходna dovoljna *vojno-revolucionarna* i politička znanja i iskustva pa su privremena nesenalaženja, izvjesna lutanja i počinjene greške bile neminovne. U tadašnjim uvjetima za dio članstva s nedovoljnom partijskom ti su se ciljevi činili nemogućim, kolebljivost i oportunističke doveli su ih u poziciju da ostanu po strani glavnog pravca partijske akcije, a time su se automatski našli i izvan partijskih redova. U kasnijem razdoblju NOB-a mnogi od njih će se uključiti u pojedine oblike NOP-a. Međutim, teror neprijatelja, uperen protiv komunista kao jedine snage i pokretača otpora, bit će glavnim uzrokom opadanja broja članstva KPH na većem dijelu Hrvatske potkraj 1941. godine i prvih mjeseci 1942. godine. To razdoblje poklapa se i s kriznim razdobljem u razvoju NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj kao cjelini. Okružnice CK KPH br. 3 i 4 iz druge polovice 1941. godine, kao dobro razrađene smjernice za organizaciju NOP-a kao cjeline, postale su za komuniste Hrvatske glavni putokaz i gotovo dvije godine bile su osnovna uputa za okupljanje i aktiviranje širokih narodnih masa na platformi NOP-a. Nalazeći se na čelu NOP-a, relativno mali broj komunista postajao je velika snaga. I u NOB-u i socijalističkoj revoluciji Hrvatske potvrdila se Lenjinova misao da i mala partija može pokrenuti i provesti revoluciju, ukoliko ostvari čvrstu vezu s masama. U najvećem dijelu Hrvatske ta veza je uspostavljena 1942. godine upornim radom partijskih kadrova na terenu i u vojnim jedinicama. Iako te godine nije bilo spektakularnih rezultata u razvoju NOP-a, KPH je pokazala vitalnost u prilagođivanju svim situacijama i pronašla izlaz iz gotovo svih kriznih situacija.

⁶⁸ Ivan Jelić, nav. dj., str. 280.

Kao partija revolucije KPJ, a u njenom sastavu i KPH, pokretala je revoluciju ali je sama rasla i izgrađivala se u toku revolucije. Sve masovnija politička i socijalna baza NOP-a bila je podloga za rast partijske organizacije osobito u razdoblju 1943—1945. godine.

Napomenimo da se potkraj 1943. godine broj boraca u jedinicama NOV-a u Hrvatskoj povećao na 100.000 i nastavio dalje rasti, da je potkraj iste godine bilo 4596 NOO-a, da je organizacija SKOJ-a narasla na 30.000 članova, da su u značajnom porastu bile organizacije JNOF-a, AFŽ-a, USAOJ-a — što sve svjedoči o sposobnosti Partije da svojim utjecajem i akcijom stvori široku društvenu osnovicu oslobodilačke borbe i revolucije. Međutim, široka osnovica NOP-a dolazila je postepeno u opreku sa sporim organizaciono-političkim rastom Partije u 1942. i dijelu 1943. godine. Imperativno se nametao zadatak da se uspostavi ravnoteža između naraslih snaga NOP-a i vlastitih mogućnosti Partije da ga organizaciono obuhvati i usmjeri. Konsolidiranje i stvaranje novih kotarskih, okružnih i oblasnih partijskih rukovodstava, decentralizacija partijskog rukovođenja s jedne i smjeliji prijem novih članova s druge strane bio je odgovor Partije na novu situaciju u razvoju NOP-a. Mnogostruki porast partijskog članstva od druge polovice 1943. do kraja 1944. godine doživljava kvalitetno novi stupanj, jer svjedoči da se Partija oslobodila uskosti i sektaškog odnosa prema pojedinim društvenim slojevima, osobito prema seljaštvu. Mnogi borci u jedinicama, odbornici, članovi antifašističkih organizacija, nalazeći se u prvim redovima borbe ili revolucionarne aktivnosti na terenu, preuzimajući često najteže zadatke čijim se rješavanjem u praksi potvrđivala njihova politička izgrađenost, odanost ciljevima NOB-a i socijalističke revolucije, njihova moralna snaga, što je sve zajedno najneposrednije i najsnažnije djelovalo na pojedince i široke mase — zaslužili su prijem u Partiju. Kriteriji prijema bili su neznatno ublaženi, no još uvijek strogi ali ih je sve veći broj boraca i aktivista NOP-a dosizao svojim djelima i konkretnim akcijama. Brojčani porast partijske organizacije u vojnim jedinicama bio je u završnom razdoblju NOP-a mnogo brži nego u organizacijama na terenu. Razumljivo je da su jedinice NOV i PO Hrvatske, kao i jedinice u ostalim dijelovima Jugoslavije, postale kovačnica novih partijskih kadrova, jer su u njihovim akcijama mogućnosti dokazivanja bile znatno veće i idejno-politički rad intenzivniji. Isto tako znatno je brži porast članstva KPH na oslobođenim nego neoslobođenim područjima, jer su mogućnosti djelovanja bile kudikamo veće, a nije bilo ni bojazni od širenja partijske organizacije, koja je postojala na neoslobođenim područjima zbog opasnosti od provala.

Kako se približavao kraj rata, a pobjeda NOP-a bila sve sigurnija, raslo je uvjerenje da će komunisti voditi glavnu riječ i poslije oslobodenja — kao partija vlasti. To je u pojedincima jačalo želju za ulazak u Partiju. Međutim, ocjenjujemo da broj pojedinaca kod kojih je dominirao taj motiv nije bio velik i da je mnogo više prevladavao broj onih kojih se ulazak u partijske redove temeljio na izuzetnoj aktivnosti i primjernom moralno-političkom liku. Time je KPH kao i KPJ u cjelini očuvala karakter kadrovske partije.

Što se tiče promjene socijalne strukture KPH, broj članova KPH iz redova radničke klase u ukupnom je broju porastao za oko tri puta u

odnosu na broj u početku NOB-a, ali je njihovo sudjelovanje u strukturi KPH opalo s oko 50 posto na 24–25 posto. Pripadnici radničke klase prevladavaju u strukturi partijske organizacije Hrvatskog primorja, u većini su i na području Gorskog kotara, a na svim ostalim područjima došlo je do brojčanog prevladavanja seljaka u partijskim redovima. Sudjelovanje radnika u strukturi KPH samo je neznatno veće od njihova sudjelovanja u strukturi vojnih jedinica potkraj 1944. godine (22,5 posto). Već smo istakli da su komunisti-radnici, nalazeći se u prvim redovima borbe i otpora, najviše stradali u borbi i bili žrtve neprijateljskog terora, osobito u razdoblju 1941–1942. godine pa je to značajno umanjilo sudjelovanje radničke klase u strukturi KPH.

Značajna promjena socijalne strukture rezultat je premještanja partijske aktivnosti iz gradskih i industrijskih središta na teren, u planinska i seoska područja. Djelovanje Partije moralo je biti usmjereno na selo, na aktiviranje seljaštva, bez kojega je bila nemoguća masovna borba za oslobođenje. Orijentacija na selo i seljaštvo kao okosnicu NOP-a postao je značajan taktički zadatak i sastavni dio ostvarivanja strateškog cilja revolucije — stvaranja borbenog saveza radničke klase i seljaštva. Partija je morala ući u dramatičnu političku bitku za selo i seljaka, za njihovo izvlačenje ispod utjecaja HSS-a i drugih ostataka građanskih političkih struktura i njihovo aktiviranje na platformi NOP-a. Na najvećem dijelu Hrvatske to je bio složen, dug i vrlo težak proces a njegov rezultat vidljiv je u razdoblju 1943–1944. godine u masovnom sudjelovanju seljaštva u svim oblicima NOP-a. U bici za selo, vođenoj u većem dijelu Hrvatske u ilegalnim uvjetima, Partija je morala ići do kraja, jer za prodor u gradove i industrijska središta i oslon samo na radničku klasu — nije bilo šansi. Trebalo je razbiti propagandu o komunizmu kojom su građanske strukture plašile seljaštvo, obračunati s tezom »ništa s komunistima«, demaskirati političku igru HSS-a o besmislenosti otpora okupatoru jer o ishodu rata odlučuju velike sile a ne mali narodi — kao izdaju nacionalnih interesa i služenje okupatoru. Upornim radom KPH je politički i idejno pripremala seljaštvo za sudjelovanje u NOB-u, od 1943. godine ona je gotovo na čitavom području Hrvatske postala organizirani politički vođa seljaštva i okrenula ga ne samo protiv okupatora i domaće reakcije, već i protiv građanskih struktura koje je ranije slijedilo. Ta politička bitka KPH izuzetna je ne samo po razmjerima i dramatici nego i po rezultatima. Jedan je od rezultata »prodora« Partije na selo i masovni »prodor« seljaštva u Partiju.

To potvrđuje podatak da je na relaciji 1941–1945. seljaštvo u ukupnom broju članstva KPH poraslo za oko devet puta a u strukturi s oko 35 posto na 63 posto članstva. Sudjelovanje seljaštva u strukturi Partije neznatno je manje od njegovog sudjelovanja u strukturi vojnih jedinica (oko 65 posto). Ukupno uzevši, radnička klasa i seljaštvo, dvije radne klase društva, dva osnovna klasna subjekta revolucije, u strukturi Partije čine 87 posto članstva. Komunistička partija Hrvatske, prije rata prvenstveno Partija radničke klase, neposredno uoči ustanka, a naročito u toku revolucije, za svoju političku platformu pridobila je i najveći dio seljaštva, uključila ga u sve oblike NOP-a pa i u svoje redove. Ukupni porast broja članova KPH odgovarao je porastu utjecaja Partije u masama i svjedoči o njenom izrastanju u avangardu oslobodilačkog i revo-

lucionarnog pokreta. Kao partija revolucije KPH je, kao i KPJ u cjelini, postala partija masa.

Najveći porast partijskog članstva postignut je u Slavoniji — oko deset puta, zatim Lici osam puta. Tu svakako ulazi i područje Istre gdje se u stvaranju KPH počelo gotovo iz početka. Zatim dolazi područje Hrvatskog primorja i Gorskog kotara gdje je ostvaren porast za četiri puta, isto tako i na području sjeverozapadne Hrvatske, a slijede područja Dalmacije, Korduna, Banije i Pokuplja — gdje je članstvo KPH uvećano za oko tri puta. KPH je u toku NOB-a trpjela i velike gubitke svojih kadrova. Od predratnog partijskog kadra oslobođenje je dočekalo oko 1600 članova KP, blizu dvije trećine predratnog članstva ostalo je na poprištu borbe ili stradalo pod udarcima neprijateljskog terora. Prema nepotpunim podacima ukupno je poginulo oko 8000 članova KPH: od toga oko 4500 u jedinicama NOV-a, a oko 3500 na ostalim partijskim zadacima. U taj broj nisu uračunati članovi koji su primljeni u Partiju u vojnim jedinicama.

Osobito je stradao rukovodeći partijski kadar: 10 članova CK KPH, 8 članova oblasnih komiteta, 79 članova okružnih komiteta, 236 članova kotarskih komiteta, 84 člana gradskih komiteta, 167 članova općinskih komiteta i 38 članova rajonskih komiteta.⁵⁹ U analizi smo pokazali da su najveći gubici partijskih kadrova bili u prvoj i dijelu druge godine rata, u okupiranim gradovima i na neoslobođenom teritoriju.

Osvrt na klasnu strukturu partijskih rukovodstava

Od uspješnosti rukovođenja partijskom organizacijom u uvjetima NOB-a ovisio je ne samo razvoj partijske organizacije nego i razvoj NOP-a u cjelini, i na pojedinom području i na čitavom području Hrvatske i Jugoslavije. Zbog toga je KPH morala posebnu pažnju posvećivati pitanjima formiranja i izgradnje partijskih rukovodstava i povezivanja njihove aktivnosti u jedinstvenu cjelinu. Već u pripreмноj fazi ustanka, CK KPH je većinu svojih članova uputio na područje širom Hrvatske da s partijskim rukovodstvima i organizacijama rade na ostvarivanju osnovnog cilja: podizanja i razvijanja oružanog ustanka. U Zagrebu je sve do kraja 1941. godine ostao rukovodeći centar CK KPH i odatle usmjeravao aktivnost NOP-a. U njegovoj aktivnosti iz tog razdoblja posebno mjesto imaju dvije spomenute okružnice u kojima je detaljno razradio organizaciju i djelovanje narodnooslobodilačkog pokreta, masovnih organizacija i osobito narodnooslobodilačkih odbora kao organa narodne vlasti. Razvoj ustanka do početka 1942. godine zahtijevao je da to najviše i najodgovornije tijelo donosi smjele, brze i neposredne odluke o problemima koji su se pojavili širenjem ustanka, stvaranjem i povezivanjem slobodnih teritorija i organiziranjem naroda za viši i intenzivniji stupanj borbe protiv okupatora i domaće reakcije. To je zahtijevalo premještanje rukovodećeg centra CK u samo žarište ustaničke aktivnosti. Bilo je krajnje vrijeme, kako je to istakao Ivo Lola Ribar u pismu Titu, da

⁵⁹ Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Zagreb 1949, 116—117.

»posle Beograda degradiramo i Zagreb« kao rukovodeći centar. Prijelazom na oslobođeni teritorij CK se oslobodio svakodnevnog pritiska pod kojim je radio u ilegalnim uvjetima u Zagrebu i mogao je svestranije, efikasnije i bolje da usmjerava ustaničku aktivnost i pri tom uspostavi neposrednu suradnju s novoformiranim štabovima partizanskih jedinica na ustaničkim područjima. Osim toga, CK je sada mogao i da neposredno rukovodi i usmjerava aktivnost okružnih komiteta Korduna, Banije, Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara kao i Pokrajinskog komiteta Dalmacije. Treba istaći da je CK KPH već u prvoj godini oslobodilačke borbe pretrpio teške gubitke. Kao neposredni organizatori ustanka poginuli su Marko Orešković, Josip Kraš, Pavle Pap. U ustaškim zatvorima ubijeni su Joža Vlahović i Ivo Lucić Lavčević. U logoru su ubijeni Mirko Bukovac i Marijan Krajačić. Pri pokušaju bijega iz logora Kerestinac poginuo je Andrija Žaja a pri pokušaju prebacivanja na oslobođeni teritorij Anka Butorac. Najteži udarac bilo je strijeljanje Rade Končara, sekretara CK KPH. Na tu će listu biti kasnije, 1943. godine, upisano i ime Ive Marinkovića, sekretara Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku.

Nakon prebacivanja CK na slobodni teritorij, u Zagrebu je ostavljen istureni punkt — Povjerenstvo CK KPH za Zagreb koje je rukovodilo organizacijama u Zagrebu, okružnim komitetima sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije osiguravalo povezanost tih područja s rukovodećim centrom NOP-a na oslobođenom teritoriju. Uskoro dolazi i do formiranja Povjerenstva CK KPH za Slavoniju. Perspektiva jačanja ustanka u krajevima sjeverno od Save na sredini 1943. godine nametala je potrebu daljnjeg prilagođivanja Partije. U jesen iste godine formirano je kadrovski snažno Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku koje se pretežno nalazi na oslobođenom teritoriju Moslavine i rukovodilo je radom svih organizacija NOP-a sjeverne Hrvatske, ranije formiranim Oblasnim komitetom Slavonije i kasnije formiranim Oblasnim komitetom Zagreb. Situacija nastala kapitulacijom Italije i razgaranjem narodnog ustanka nametala je potrebu da se potkraj 1943. godine formira i Oblasni komitet Istre. Povećan je i broj okružnih komiteta (17). Tako je KPH nastojala da decentralizacijom rukovođenja odgovori na složene zadatke koji su se javljali u razvoju partijske organizacije i NOP-a u cjelini. Kako je predmet našeg istraživanja ne samo rast nego i socijalna struktura Partije, razmotrimo kakvo je u tom pogledu stanje u najvišim partijskim rukovodstvima Hrvatske. Teško je rekonstruirati sastav CK KPH, jer se u ratnom razdoblju u punom sastavu nije ni jednom sastao. Kao sjednice u raspoloživim dokumentima susreću se sjednice Politbira CK s nekoliko članova koji su se zatekli u sjedištu CK. U toku NOB-a došlo je do kooptiranja novih članova u CK, ali je njihova imena i broj teško utvrditi. Prema našem, sigurno nepotpunom, istraživanju CK KPH je kraj rata dočekaio s 19 članova. Prema socijalnom sastavu u CK KPH je bilo 10 radnika i 9 intelektualaca. U Oblasnom komitetu Dalmacije bila su 4 radnika, 3 intelektualca, 1 ribar i 1 domaćica; Oblasnom komitetu Slavonije 4 radnika, 2 intelektualca i 1 seljak; Oblasnom komitetu Zagreb 4 radnika i 1 intelektualac i Oblasnom komitetu Istre 6 radnika, 4 intelektualca i 1 seljak.

U Okružnom komitetu Banije bilo je 5 radnika, 3 intelektualca i 1 seljak, a u kotarskim komitetima na području Banije bilo je 5 radnika, 7 seljaka

i 9 intelektualaca, u tri okružna komiteta na području Istre bilo je 17 radnika i 9 intelektualaca, Okružnom komitetu Varaždin 7 radnika, 1 intelektualac i 1 seljak, Okružnom komitetu Moslavine 5 radnika i 2 seljaka, Okružnom komitetu južne Dalmacije 5 radnika, 1 intelektualac i 3 seljaka, Okružnom komitetu Brač-Hvar 2 radnika, 1 ribar i 6 težaka, u Okružnom i kotarskim komitetima na području Slavenskog Broda bilo je 16 radnika, 5 intelektualaca i 15 seljaka, u Okružnom i kotarskim komitetima na području Korduna bilo je 13 radnika, 29 seljaka, 1 obrtnik i 1 intelektualac.

Kako se vidi CK KPH sastojao se isključivo od radnika i intelektualaca. Zapravo, većina njih bili su profesionalni revolucionari prekaljeni u okršajima sa sistemom buržoaske represije Kraljevine Jugoslavije. Bio je to spoj radničke revolucionarnosti i revolucionarne dosljednosti s jedne te znanja i perspektive koju je nosio intelektualni element s druge strane. Gotovo je isto bilo i u oblasnim komitetima čiji su članovi biliiskusni predratni komunisti i organizatori ustanka na pojedinim područjima.

Brzo međusobno informiranje i povezanost ovih organa i okružnih komiteta bili su pretpostavka da CK KPH može u okviru opće strategije NOP-a Jugoslavije razvijati vlastitu strategiju i taktiku svih organiziranih snaga NOP-a u Hrvatskoj; brzo i efikasno ih mijenjati prema konkretnim potrebama NOP-a u cjelini ili pojedinog područja.

Pripadnici radničke klase prevladavali u strukturi okružnih komiteta. I u onim okružnim komitetima (Banija, Kordun, Slavonija i drugi), gdje seljaštvo čini pretežni dio partijskog članstva, sudjelovanje radničke klase u strukturi partijskih rukovodstava znatno je veće od njenog sudjelovanja u strukturi članstva.

To je značajno, ako imamo u vidu da su okružni komiteti KP bili organizatori celokupnog partijskog rada i razvoja NOP-a na pojedinim područjima. Oni su neposredno osnivali, naičešće i rukovodili prvim partizanskim grupama i odredima, bili su nosioci aktivnosti za omasovljenje partizanskih formacija, nosioci aktivnosti osnivanja i jačanja svih organizacija NOP-a, inicijatori i naičešće pravi osnivači NOO-a. Zajedno s kotarskim komitetima bili su nosioci propagandno-političkog i ostalih oblika rada pa su i time pridonosili povezivanju partijskih organizacija s narodnim masama. Sekretari oblasnih i okružnih komiteta bili su pretežno iz redova radničke klase a upravo su oni, uz delegate CK KPH, bili najistaknutiji organizatori ustanka i naivideniji odbornici NOP-a ili JNOF-a. Time i činjenicom da je najhrabriji i najsvjesniji dio radničke klase na najvećem dijelu Hrvatske prvi krenuo u revoluciju i kasnije činio jezgru za omasovljenje partizanskih jedinica i organizacija NOP-a polagan je temelj NOB-u kao socijalističkoj revoluciji. I u kasnijem razdoblju, kada je došlo do kvantitativnog prevladavanja seljaštva u strukturi partizanskih jedinica, organa i organizacija NOP-a, i bez obzira što ciljevi revolucije nisu isticali u prvi plan, značajno sudjelovanje radničke klase u partijskoj strukturi a osobito strukturi partijskih rukovodstava i drugih rukovodstava NOP-a kao pokretačke snage revolucije i njenih najznačajnijih subjekata bilo je garancija da će ciljevi revolucije biti ostvareni.

Kolektivni rad i ostvarivanje rukovodeće uloge KPH u NOP-u

U KPJ je, posebno od dolaska druga Tita na njeno čelo, njegovan oblik kolektivnog rada i odlučivanja. CK KPH nastojao je da takav oblik rada ostvari i u svojoj aktivnosti. To mu je više uspijevalo poslije prijelaza na oslobođeni teritorij, kad su postojale mogućnosti češćeg sastajanja Politbira i većeg broja članova CK. U prvoj godini ustanka i revolucije, dijelom iz objektivnih ali i subjektivnih razloga, mnoge odluke, ocjene stanja na pojedinim područjima, političke kvalifikacije i drugo uvelike nose lični pečat. Razvijajući vlastiti kolektivni rad i odlučivanje CK KPH inzistirao je da se takav oblik rada razvija i u drugim partijskim organima, osobito u okružnim (oblasnim) komitetima.

Tako je u prvoj polovici 1942. godine CK KPH u nekoliko navrata kritizirao OK KPH Hrvatskog primorja zbog nedostatka kolektivnog rada, »skupnog rješavanja problema i odlučivanja«. Ta je kritika dovela do promjene i reorganizacije toga organa. Slično se ponovilo i na sredini 1943. godine, a u odgovoru na kritiku CK KPH — OK KPH Hrvatskog primorja priznao je da je u njegovu radu uloga političkog sekretara bila dominantna. Nakon radikalne promjene kadrovskog sastava komiteta nestalo je neravnopravnosti među članovima toga organa. Razbijen je raniji strah i postavljen zadatak da svaki član samostalno i slobodno iznosi primjedbe na rad komiteta i njegovih članova. Uveden je sistem osamostaljivanja pojedinih članova po područjima za koja su zaduženi, a na plenarnim sjednicama vođena je ravnopravna rasprava o svim pitanjima. Oživjela je kritika i samokritika. Zajedničkim planiranjem akcija razvija se samoinicijativa članova, a živa diskusija o svakom pitanju pomalo je likvidirala neodlučnost, nervozu u radu pa i aljkavost pojedinih članova. Promjena rada u komitetu omogućila je da se drukčije postavi i rad s masovnim organizacijama — umjesto ranijeg komandiranja izvana rukovodeća uloga KP ostvaruje se »djelovanjem iznutra«. Slično je bilo ranije i u OK KPH Banije gdje je samoisticanje pojedinaca, »rivalstvo među članovima«, dovelo do nezdravih odnosa u tome organu. Intervencijom CK KPH to je promijenjeno. Prilikom boravka Vlade Popovića u Slavoniji potkraj 1942. godine uočeno je da su se i na tome području u partijskim i vojnim rukovodstvima, zbog duže odvojenosti od CK, pojavile brojne subjektivne slabosti kao što su: pretierano isticanje pojedinaca, međusobna borba za primat i dr. Na održanom partijskom i vojnom savjetovanju te su pojave podvrgnute kritici i kadrovskim promjenama otklonjene. Time je nestalo ranije pasivnosti članova i poraslo je samopouzdanje što je imalo djelotvoran učinak na daljnji razvoj NOP-a.⁶⁰ Naravno, nisu to jedini primjeri gdje su se javile slične slabosti i za čije je otklanjanje bila potrebna intervencija izvana.

Sve to pokazuje da je KPH borbu za kolektivni rad i odlučivanje povezivala s borbom protiv pojedinih oblika neravnopravnosti, birokratizma, elitizma i drugih pojava stranih društvenom sistemu za koji se borilo. Zahtjevi za kolektivni rad nekog organa značili su zahtjev za aktivno uključivanje svih članova u raspravu na plenarnoj sjednici. Međutim, na sastancima komiteta često se događalo da odmah na početku sjednice

⁶⁰ IHRPH, Fond CK KPH, k. 9, dok. 153, k. 24, dok. 1370, 1386.

sa svojim stavom istupe najautoritativniji članovi (sekretar ili prisutni član višeg organa) čime je prostor za kolektivno raspravljanje bio bitno sužen kao i krug subjekata koji zapravo odlučuje.

Dobro informiranje svih članova nekog organa i demokratizam u raspravi bili su pretpostavka da se u našoj Partiji i njenim rukovodstvima ne stvori mentalitet »mudrog rukovodstva« čija se pamet mjerila prema položaju na hijerarhijskoj ljestvici. U KPH je tako ostvarivan jedan od najznačajnijih Marxovih zahtjeva u odnosu na djelovanje komunista — blagost u izrazu a snaga u argumentu. Sektorska podjela zaduženja članova partijskih organa (komiteta) nije bila velika prepreka za kolektivni rad i utvrđivanje pojedinačne ili kolektivne odgovornosti. Sektorski rad nosio je sa sobom opasnost birokratiziranja ili pretjeranog osamostaljenja pojedinaca, zbog toga je postojala praksa čestog informiranja i zajedničkog razmatranja aktivnosti i stanja na pojedinim područjima djelovanja. Znatno više nego u kasnijem razdoblju, a pogotovo danas, utvrđivala se odgovornost za propuste učinjene u radu, neizvršenje dogovorenih zaključaka i utvrđenih zadataka. Utvrđivanje političke odgovornosti bilo je sastavni dio svakodnevne aktivnosti partijskih organizacija i organa, a ne samo u slučajevima krize ili velikih propusta i grešaka. U dokumentima nailazimo na slučajeve kad se utvrđivanje političke odgovornosti brzo pretvaralo u političke diskvalifikacije; ipak to su bili malobrojni slučajevi, izuzeci, a u pravilu svačija odgovornost svestrano se razmatrala i utvrđivala.

Smjenjivanje s funkcije kao efikasno sredstvo političke odgovornosti u najvećem broju slučajeva nije bilo degradiranje ličnosti, osim kad su bila u pitanju osnovna politička opredjeljenja. Smijenjenom članu najčešće je omogućavana afirmacija na nekom drugom području djelovanja ili je prebacivan na rad u drugu sredinu.

Nisu malobrojni slučajevi reafirmacije partijskih kadrova, slučajevi, kad su pojedinci u nekoj sredini i na određenim zadacima zakazali a afirmirali se u drugoj sredini, na drugim zadacima. U revoluciji funkcije nisu bile ni za koga uhljebljenje, nego su ljudi na njih dolazili da bi se uspješnije ostvarivali određeni zadaci. Iz raspoloživih dokumenata može se utvrditi da u onim organima u kojima je bio razvijen kolektivni rad i odlučivanje, gdje su se odluke donosile samostalno, češće se i lakše utvrđivala i pojedinačna odgovornost, i obratno, oni partijski organi koji nisu bili kadri da donose vlastite odluke već su samo čekali direktive odozgo — najčešće su izbjegavali da raspravljaju i utvrđuju odgovornost svojih članova.

Kao rukovodilac naroda u NOB-u i socijalističkoj revoluciji Partija, a posebno njeni rukovodeći kadrovi mogu ostvariti rukovodeću ulogu, ako jasno i smjelo postavljaju nove zadatke, brzo i pravilno pronalaze rješenja koja dovode do njihovih ostvarenja. Dovesti NOB i socijalističku revoluciju do pobjede mogla je Partija koja je svoje ciljeve i učenje povezala ne samo s radničkom klasom već cjelokupnim ustaničkim narodom. Usvajajući osnovu Lenjinovih strateško-taktičkih ocjena o ulozi avangarde u revoluciji, naša KPJ, a u njenom sastavu i KPH, morala je neprestano i jasno isticati cilj borbe, pravilno procjenjivati tadašnju političku situaciju, i pravodobno odabirati i isticati revolucionarne parole i nastojati da budu shvaćene, podržane i da ponese najšire slojeve naroda. Rukovodeća uloga Partije u NOB-u ostvarivana je formiranjem partijskih

organizacija u jedinicama NOV koje su postale njihova okosnica u političkom smislu, usmjeravajuća idejna snaga u pravcu da partizanski odredi i jedinice NOV postanu »najsvjesniji nosilac težnji narodnih masa u borbi«. Vojna sila revolucije kao spoj ljudskog i materijalnog faktora u ostvarivanju rukovodeće uloge Partije, koja je imala najjasniju predodžbu o tome što se želi postići oslobodilačkom borbom i revolucijom, imala je onu duhovnu snagu koja je u redove boraca unosila razumijevanje nacionalnooslobodilačkih i klasnih ciljeva revolucije, razvijala elemente bratstva i jedinstva, povjerenja, osjećaja solidarnosti, zajedništva i elemente borbenog morala.

CK KPH posebno je inzistirao na suradnji okružnih komiteta KP i štabova partizanskih jedinica i isticao da je bitna pretpostavka ostvarivanja rukovodeće uloge Partije u jedinicama NOV u tome da komunisti kao partizanski borci budu primjer hrabrosti, požrtvovanja, nesebičnosti, discipline, mudrosti u čuvanju ljudi, trezvenosti, drugarstva, nosioci optimizma, borci protiv paničarstva i malodušnosti, uvijek spremni za izvršavanje najtežih zadataka, da imaju pravilan odnos prema nacionalnom pitanju, prema okupatoru i njegovim slugama. To su akcenti iz mnogih pisama CK KPH upućenih okružnim komitetima i partijskim organizacijama u vojnim jedinicama koji pokazuju koliko je KPH stalo do toga da komunisti u jedinicama NOV postanu nosioci onih osobina boraca za narodne interese zbog kojih je NOV »uživala najdublju ljubav i poštovanje naroda«.

Rukovodeću ulogu Partije u NOP-u ocjenjujemo i s aspekta izgradnje nove, narodne vlasti. Partija, kao organizator te idejna i rukovodeća snaga ustanka, postala je i osnovni pokretač rušenja stare i stvaranja nove, narodne vlasti. U početnoj etapi ustanka rukovodstva i organizacije Partije nisu samo organizatori narodne vlasti već se javljaju i kao njeni neposredni nosioci. U to vrijeme, različito u pojedinim područjima, NOO-i su formirani na užim sastancima a njihovu jezgru čine partijski kadrovi. Česta je pojava da se pojedinci za rješavanje svojih problema obraćaju partijskim komitetima, videći u njima predstavnike »nove vlasti« ili, kako se na pojedinim područjima govorilo, »novoga svijeta«. Ta je pojava radala u dijelu partijskog kadra i sektaška shvaćanja u tom smislu što je smatrao da su NOO-i samo sektor partijskog djelovanja, ekspozitura partijskih komiteta ili vojnih jedinica. Javljali su se slučajevi da okružni ili kotarski komiteti »izvana« dirigiraju radom NOO-a što je dovodilo do njihova međusobnog sukobljavanja. Ta pojava pokazala se štetnom naročito u toku 1943. godine, kada se u NOP uključuju široki narodni slojevi. Tada je revolucionarna, stvaralačka aktivnost masa na pojedinim područjima prestizala djelatnost Partije, a pojave sektaškog odnosa prema NOO-ima, koje su dolazile do većeg izražaja na području sjeverne Hrvatske, Slavonije, Banije i Hrvatskog primorja, postaju ograđujućim faktorom u izgradnji narodne vlasti. Uočavajući tu pojavu CK KPH intervenirao je pismom okružnim komitetima naglašavajući da »komunisti moraju izmijeniti svoja pogrešna shvaćanja i odnos prema NOO-ima [...] jer NOO-i kao rukovodeći politički organi NOP-a ne mogu biti ničija prćija. Komunisti su dužni da rade u NOO-ima i da prednjače u ostvarivanju njihovih odluka. U NOO-e treba slati najbolje

ljude Partije i tako ostvariti rukovodeću ulogu Partije od mjesnih NOO-a do ZAVNOH-a.«⁶¹

Provodeći u praksu izravno Lenjinovu ideju da partijski aktivisti moraju biti narodni tribuni, Partija je svoju rukovodeću ulogu u NOO ostvarivala ulaskom svojih članova u njih i djelovanjem unutar njih na ostvarivanju platforme NOP-a, a ne dirigiranjem izvana. Dakle, vrijednost člana Partije nije se mjerila njegovom aktivnošću unutar partijske organizacije, već prvenstveno aktivnošću izvan organizacije, u antifašističkim organizacijama i NOO-ima. »Aktivnost, požrtvovnost, odanost člana KP mjeri se po tome koliko je boraca mobilizirano za NOV, koliko je ljudi privukao u NOP«, stoji u pismu OK KPH Primorja.⁶² Potkraj 1943. i u dijelu 1944. godine ostvarivanje rukovodeće uloge Partije u NOP-u suočeno je s izvjesnim teškoćama. Značajne pobjede antifašističke koalicije, pobjede NOV na području Jugoslavije, stvaranje i održanje velikog oslobođenog teritorija i afirmacija organa narodne vlasti u Hrvatskoj utječu na mijenjanje političkog stava dijela bivših funkcionara HSS ranije izraženog u gledištu »još nije vrijeme« u novi politički stav »ulazimo u NOO-e«. Pod pritiskom masa i nakon brojnih sastanaka održanih s njima, mnogi od njih izjavljuju da prihvaćaju ciljeve NOP-a što je bilo dovoljno da uđu u NOO-e. Ubrzo se pokazalo da to nije njihovo iskreno opredjeljenje nego trenutni taktički stav koji se ogledao u pokušaju da NOO-e pretvore u koalicijske organe u kojima će doći do izražaja pluralizam različitih političkih i klasnih ciljeva. Ta je pojava izraženija na području sjeverozapadne Hrvatske, istočnom dijelu Slavonije, Pokuplju, dijelovima Banije, Gorskog kotara i srednje i južne Dalmacije. Jedan od osnovnih ciljeva političkih funkcionara HSS bio je da sruše ugled članova Partije i onemoguće ostvarivanje njene vodeće uloge u NOO-ima. Ta pojava još više dolazi do izražaja u jeku formiranja odbora JNOF-a. S navedenim političkim stavom u te organe ulazi veći broj bivših članova HSS-a koji su svoju dotadašnju »neutralnost« opravdavali izgovorom da se ne žele identificirati s komunistima, a sada im široko postavljena organizacija JNOF-a omogućuje sudjelovanje u NOP-u. Izvjestan, ne velik broj bivših funkcionara HSS-a mačekovski orijentiranih (samo u varaždinskom, novomaroškom, đurđevačkom, dugoselskom kotaru, podravskoslatinskom, velikogoričkom kotaru nešto veći broj) svojim ulaskom JNOF vidio je mogućnost obnavljanja HSS kao samostalne stranke u JNOF-u. Zahtijevali su »ravnopravnost« u JNOF-u za sebe i svoje pristaje, bez obzira na raniju aktivnost, širili su tezu da JNOF nije organizacija koja odgovara interesima seljaka i da je njihova dužnost da zaštite narod od pretjerane komunističke vlasti. Osnovni cilj njihove aktivnosti bilo je umanjivanje, a gdje im je bilo moguće i potpuno negiranje uloge KP u organiziranju i vođenju narodnooslobodilačke borbe, ističući da bi ona bila nemoguća bez ideologije i političkog programa braće Radića. U odborima JNOF-a i NOO-ima istupali su kao opozicija članovima KP, gdje im je bilo moguće pokrenuti su pravu harangu protiv komunista, a tamo gdje to nisu mogli davali su »pozitivnu« kritiku odluka tih organa i njihovih članova-komunista. Dok su na jednoj

⁶¹ IHRPH, Fond CK KPH, k. 26, dok. 1599.

⁶² Isto, k. 9, dok. 153.

strani podvrgavali oštroj kritici svaki pa i najmanji propust komunistu u NOO-ima i odborima JNOF-a, zataškavali su propuste članova HSS-a i razvijali pomirljivost prema neprijateljima NOP-a. Partija je morala ući u raznovrsne oblike borbe da im se onemogući politika razbijanja NOP-a. Najbrži i najveći uspjeh u toj borbi postignut je tamo gdje su u političku akciju protiv mačekovskih elemenata ušli članovi HSS-a koji su iskreno prišli NOP-u. Nasuprot njihovom »stranačenju«, isticanju posebnih stranačko-klasnih ciljeva, KPH je posredstvom JNOF-a i NOO-a u prvi plan postavila ostvarivanje najvišeg općeg cilja — oslobođenja zemlje od okupatora i njegovih pomagača, okupivši narodne mase na realizaciji aktualne parole »sve za front — sve za oslobođenje«. ⁶³

Brojni dokumenti potvrđuju da su komunisti bili prvi i najistaknutiji odbornici. Nije bila riječ ni o kakvoj uzurpaciji vlasti, jer je izbor odbornika postavljen na široku osnovu, a odbori su po svom sastavu manifestirali širinu NOP-a. Kako je jedan od bitnih kriterija bio da se u NOO-e i JNOF biraju pojedinci najaktivniji u ostvarivanju ciljeva NOP-a, narod se slobodnim izborom opredjeljivao za komuniste. S izgradnjom narodne vlasti, naročito poslije formiranja viših NOO-a, postalo je pravilo da istaknuti partijski funkcionari budu ujedno i rukovodeći ljudi u NOO-ima. Gdje su predsjednici odbora bili vanpartijski ili ranije istaknuti članovi HSS-a, tamo su tajnici kotarskih i okružnih NOO-a bili u pravilu sekretari dotičnih komiteta. To je razumljivo kad se zna da su se oni nalazili na najtežim mjestima borbe, dijeleći sve teškoće s narodom, pa su tako stjecali povjerenje narodnih masa koje se manifestiralo u njihovim izborom u pojedine organe NOP-a. Partijski kadrovi bili su i prije rata cijenjeni u narodu ne samo po ciljevima za koje su se borili, već i po vrlinama koje su imali. Komunisti su mogli i griješiti u radu, ali im je osobni život morao biti besprijekoran. Osobni primjer u borbi i aktivnost u nesvakidašnjim uvjetima života postali su značajan faktor u ostvarivanju rukovodeće uloge komunistu u NOP-u. U toku 1941. godine i dijelom 1942. godine došlo je do svojevrstne selekcije partijskih kadrova KPH. Svi oni koji su pokazali oportunističku, kolebljivost, kukavičluk ili su se na neki drugi način ogrješili o partijsku liniju bili su ne samo odstranjivani iz Partije već ih je i narod ignorirao.

Moralna svojstva: hrabrost, poštenje, skromnost, istinoljubivost, otvorenost, uvjerenost u pobjedu i dr., komunisti unose u NOP gdje su prihvaćena i širena među masama. Borba za slobodu kao najvišu vrijednost čovjeka, a protiv nacionalnog, socijalnog, ekonomskog, kulturnog i ostalih oblika ugnjetavanja od okupatora i njegovih pomagača stavljena je u prvi plan cjelokupne aktivnosti NOP-a. Jačanjem borbe za ostvarivanje tih ciljeva propadali su na području Hrvatske svi pokušaji lažnih i samozvanih oslobodilaca hrvatskog naroda, osobito reakcionarnog dijela HSS-a, da svojim uvlačenjem u NOO-e i odbore JNOF-a u posljednjem času stvori svoju prevlast u njima i tako ostvari svoje ciljeve. Narod je prihvatio rukovodeću ulogu Partije u NOP-u kao garanciju da će se poslije oslobođenja ostvariti oni ciljevi radi kojih je pristupio NOP-u.

⁶³ IHRPH, Fond CK KPH, k. 42, dok. 2970. Fond Oblasnog komiteta Zagreb, k. 63, dok. 736, k. 61, dok. 652, k. 64, dok. 935, 973.